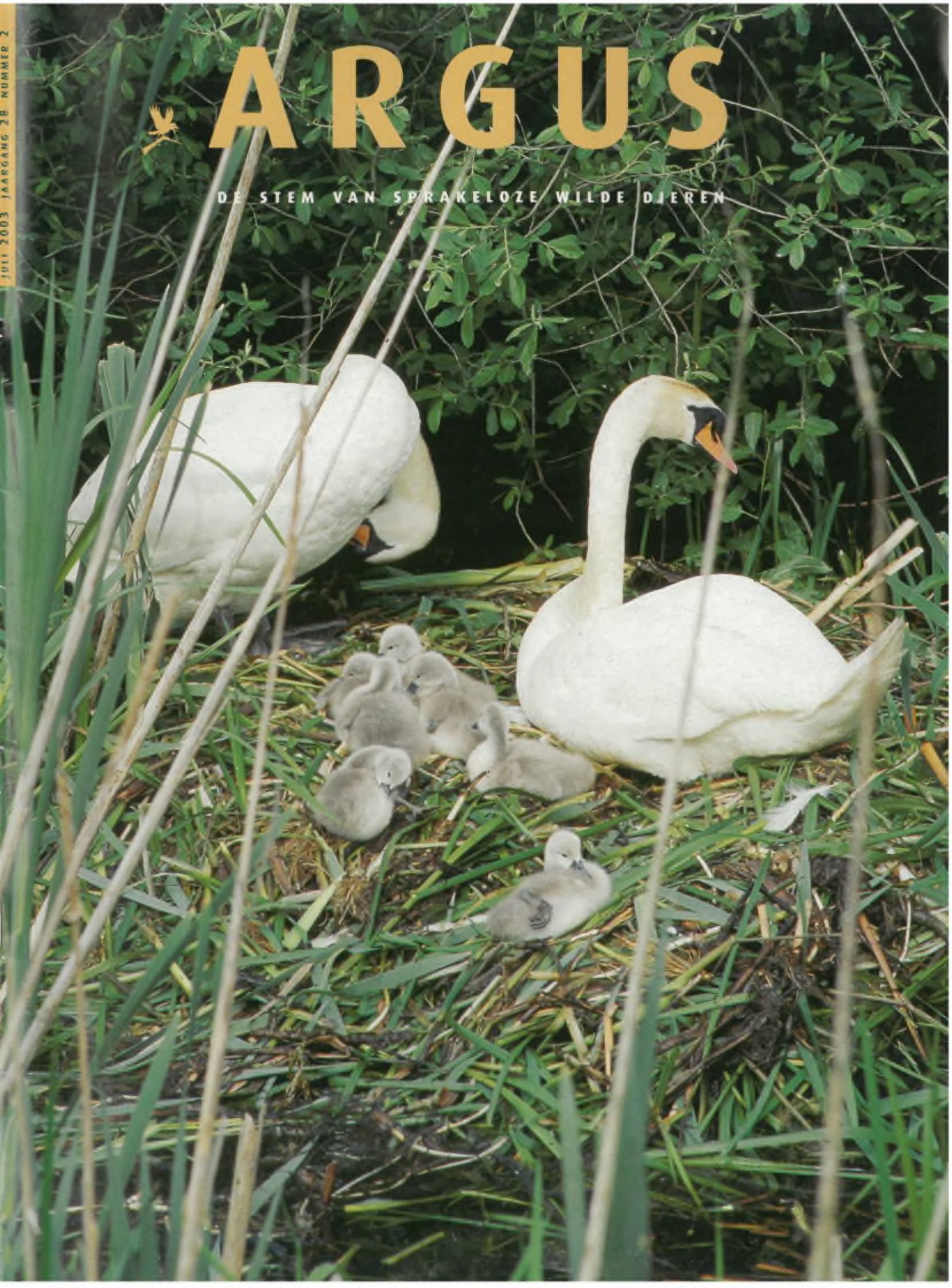

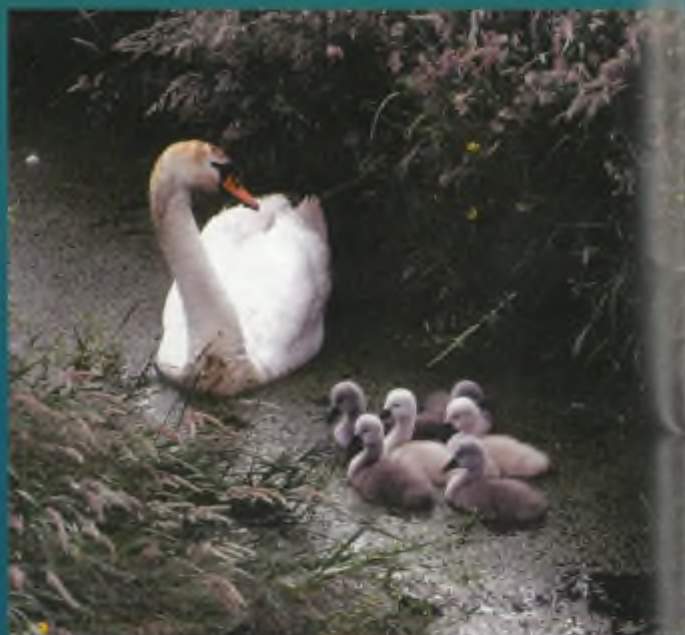

ARGUS

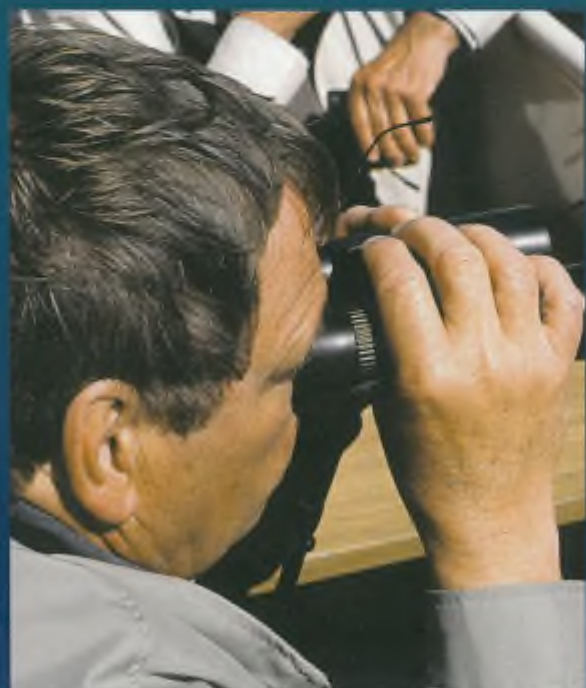
DE STEM VAN SPRAKELOZE WILDE DIJREN

Jaarlijks worden miljoenen vissen door 'sport'-vissers aan de haak geslagen. In deze Argus leest u waarom hier hoognodig een eind aan moet worden gemaakt. Op pagina 5 t/m 8 leest u hier meer over.

Verder wordt in dit nummer aandacht besteed aan de raaf en de knobbelzwaan en aan de jaarvergadering van De Faunabescherming.

INHOUD

- 4 *Harm Niesen: Aanpassen of verdwijnen* Naar een verantwoord faunabeheer? Het wil er bij de jagers, vissers en weidebeschermers maar niet in dat dierpopulaties van nature dynamisch zijn en dat de mens daarmee moet leren leven in plaats van (met geweld) telkens in te grijpen.
- 5 *Marianne Thieme: De vis moet duur betalen* Onder het valse voorwendsel dat vissen 'geen gevoel zouden hebben' stelt de schrijfster dat er in Nederland jaarlijks miljoenen van deze koudbloedige dieren op een vreselijke manier mishandeld en gedood worden.
- 7 *Rita Stockmann: Visserslatijn kan onderwaterjacht niet goedpraten* Waarom het hoog tijd wordt dat er paal en perk wordt gesteld aan de 'sport-' visserij en de manier waarop zij, nota bene gesponsord door de Nederlandse belastingbetaler, de natuur naar haar hand tracht te zetten.
- 9 **Open brief Vogelpes** Brief waarin dierenarts J. van Bers zijn afkeuring uitspreekt over de manier waarop zijn collega's zich 'verhuren' aan de RW om hobbypluimvee te ruimen.
- 10 *Pauline de Jong: Het begrip 'belangrijke schade'* Hoe een zwaarwegende factor bij het toekennen of weigeren van een (jacht)vergunning door de provincie steeds verder wordt uitgekleeft.
- 16 *Jan Bouterse: De raaf* Eerste deel van een serie artikelen over de problemen en resultaten van de herintroductie van dieren in Nederland.
- 19 *Gerard Ellenbroek: Ministerie van L en V* Column waarin de naamsverandering van het ministerie van LNV wordt toegelicht.
- 20 **Ingezonden brief** Ingezonden brief van een verontruste vogelbeschermmer over de manier waarop het predatie-onderzoek op weidevogels in ons land wordt uitgevoerd. Harm Niesen reageert.
- 21 **De buit van Vos(s)** Vaste rubriek.
- 22 *Jan Bouterse: Jaarvergadering* Verslag van de jaarvergadering van De Faunabescherming en de excursie bij Vlaardingen en Maasland op 10 mei 2003.
- 24 **Actie voor het vliegend hert** Het Natuurmuseum Naturalis in Leiden vraagt uw hulp bij de inventarisatie van het vliegend hert in Nederland.

Omslag Knobbelzwanen. Hoewel deze prachtige dieren onder de Flora- en faunawet volledige bescherming genieten, is er voor een vergunning om ze toch te mogen bejagen in veel provincies niet veel meer nodig dan een nauwelijks onderbouwd verzoek. Zie ook pagina 10 e.v. (foto: Rob Busser).

COLOFON

ISSN 0166-5073

Argus is het kwartaaltijdschrift van De Faunabescherming, Amstedijk Noord 135, 1183 TJ Amstelveen, Telefoon (020) 641 07 98. Argus wordt toegestuurd aan donateurs die minstens € 16,- per jaar betalen via Postbanknummer 116072 te Renkum. Sympathisanten betalen minstens € 5,- per jaar en ontvangen jaarlijks de Fauna-Nieuwsbrief. Indien u De Faunabescherming testamentair wenst te gedenken, wordt u verzocht contact op te nemen met de penningmeester.

Donateursadministratie

Postbus 150, 6870 AD Renkum, Postbanknummer 116072

Secretariaat

Mw. A. P. de Jong, Amstedijk Noord 135, 1183 TJ Amstelveen, Telefoon (020) 641 07 98, Telefax (020) 647 37 00, E-mail: faunabescherming@wxs.nl

Penningmeester

Mw. R. Boeve-Bant, Bergsepad 6, 1244 PS Ankeveen, Telefoon (0294) 25 13 19

Bestuur

I. v.d. Abeele, R. Boeve-Bant, M.C.J. Bouterse, R. Busser, G.A. Ellenbroek, A.P. de Jong, N. Koffeman, H.H. Niesen, J. Poeder, R. Stockmann, S.H.D. Voss.

Adviseur

G. Udo

Redactie

Gerard Ellenbroek, Albert Hidding, Pauline de Jong, Niko Koffeman, Harm Niesen, Norman van Swelm.

Redactieadres

Gerard Ellenbroek, Ratelaar 47, 7322 GM Apeldoorn, Telefoon (055) 360 36 06, E-mail: ga.ellenbroek@chello.nl

Fotoredactie

Rob Busser, Berkelsingel 5, 7201 BK Zutphen, Telefoon (0575) 51 54 62, E-mail: studiorb@planet.nl

Website

www.faunabescherming.nl

Vormgeving

Rob Busser (studio RB), Zutphen

Druk

Tesink bv, Zutphen

Knipselkrant

Zes keer per jaar verschijnt de Fauna-Knipselkrant, een bloemlezing van de in de Nederlandse pers verschenen artikelen over jacht en faunabeleid. U kunt zich abonneren door overmaking van € 8,- per jaar op Postbanknummer 116072 ten name van donateursadministratie De Faunabescherming te Renkum, onder vermelding van 'Knipselkrant'. Voor de krant bestemde knipsels kunnen worden gestuurd naar: Fauna-Knipselarchief, Ollieslagershorst 103, 7328 NM Apeldoorn.

Doelstelling

De Faunabescherming is een landelijke organisatie. Haar doel is een ethisch en wetenschappelijk verantwoord faunabeleid. De Faunabescherming tracht haar doel te bereiken door het bepleiten van verbetering in de wetgeving, het propageren van milieuvriendelijke beheersmaatregelen, het stimuleren van onderzoek en het bekend maken van onderzoeksresultaten aan beleidsinstanties en publiek.

Aanpassen of verdwijnen

Velen beschouwen de mens als de kroon op de schepping. Hoger ontwikkelde wezens zijn er niet op deze aardbol. Het is mij altijd een raadsel geweest, waar men deze arrogante bewering aan ontleende. Herseninhoud waarschijnlijk, maar als je ziet wat er zoal voor nuttigs met al die denkkraft wordt gedaan, is die gedachte nauwelijks vol te houden. Verstandig gebruik van hersencellen speelt ongetwijfeld een belangrijke rol bij de evolutionaire ontwikkeling van soorten. Het stelt soorten in staat snel te leren en zich aan te passen aan de veranderingen in hun omgeving. De mens zou wat dat betreft hoog moeten scoren en in staat moeten zijn snel te leren. Maar of dat werkelijk zo is? Heeft iemand ooit wel eens geprobeerd een

verwoed jager iets te leren over betrekkelijk eenvoudige ecologische principes? Hoe is het in vredesnaam mogelijk dat er vissers zijn die denken dat vissen geen gevoel hebben? Dat muskusrattenvangers denken dat ze met nuttig werk bezig zijn? Gaat het hier om een zeer speciale groep mensen die lijden aan een verminderde hersenfunctie of kunnen ze hun hersens naar believen tijdelijk uitschakelen? In het eerste geval zouden ze evolutionair gezien in het nadeel moeten zijn. Dan zou er nog hoop zijn. Maar helaas, onze samenleving blijkt ze gewoon te tolereren en ze zelfs de kans te geven zich voort te planten. Hardleersheid wordt beloond. Dieren kunnen zich dat soort decadentie niet permitteren. Wie niet wil leren moet

voelen. En dat kan je maar al te gemakkelijk met de dood bekopen. Leren doen de meeste dieren dan ook stukken beter dan mensen, in ieder geval dan de hiernaast aangehaalde groeperingen. De konijnen in de duinen hebben binnen de kortste keren geleerd hoe ze hun gedrag moesten veranderen toen de vos in de duinen verscheen. Hetzelfde geldt voor de lepelaar en de wulp. Nederlandse weidevogels moeten het nog leren, in de rest van de wereld weten ze het al lang: het is aanpassen of verdwijnen. Voor de met superbreinen uitgeruste LPF-, CDA- en VVD-bestuurderen, jagers, vissers, boeren en Weidevogelbeschermers geldt dat niet. Zij leren niet, zij weten. Zonder enige vorm van studie en helaas zonder dat er op deze evolutionaire zonde

... jagers, vissers en boeren
leren niet, ze weten.

een bijzonder strenge straf staat. Oude mythen en vooroordelen blijken onuitroeibaar. Heeft in zo'n brein eenmaal het idee postgevat dat er van een bepaalde soort te veel zijn, dan krijgt niemand dat er meer uit. En de oplossing is al even vanzelfsprekend: schieten, bestrijden. Bij het ontstaan van de Flora- en faunawet hebben we er bij iedere gelegenheid die zich voordeed op aangedrongen dit soort beslissingen voortaan te nemen op basis van onafhankelijk onderzoek. Uiteindelijk is dat maar heel bescheiden in de wet terechtgekomen. En zelfs van dat kleine beetje blijft in de praktijk weinig over. Landbouwschade wordt getaxeerd door experts die vrijwel altijd directe banden hebben met de landbouw; onderzoek naar alternatieve methoden van schadebestrijding vindt nauwelijks plaats en voor het Faunafonds is schieten nog steeds een soort Haarlemmer olie. Hun adviezen zijn een voortzetting van de praktijk onder de Jachtwet. Tot nu toe is er niets terechtgekomen van een belangrijk deel van hun taak: het - laten - verrichten van onderzoek en het geven van daarop gefundeerde adviezen. Minister Veerman heeft het Faunafonds advies gevraagd over het weer laten bejagen van de ganzen. Zeer benieuwd hoe ze zich daar uit redden. Ieder weldenkend mens kan slechts tot de conclusie komen dat we met de inderdaad sterk toegenomen aantallen ganzen zullen moeten leren leven. Schieten of het rapen van eieren zal het aantal niet doen verminderen. En aan de groei van de populatie komt ook zonder ingreep heus een einde. Natuurlijk zullen grote groepen ganzen bij tijd en wijle voor overlast of schade zorgen. Verjagen is dan de enige oplossing, maar dan moeten er wel gebieden zijn waar ze naar toe kunnen. Zie hier Faunafonds, het advies aan de minister is klaar. Kunnen we even vangen? Het zal wel anders uitpakken. Er zullen wel iets teveel trigger-happy leden in het Faunafonds zitten.

Harm Niesen

Nog nooit waren mensen zo wreed als nu

De vis moet duur betalen

In de wreedheden, die mensen jegens dieren begaan, stapelen de trieste records zich op. De twintig miljoen kippen die inmiddels vergast zijn in een krachteloze poging de economische gevolgen van de vogelpest in te dammen, vinden alleen rechtvaardiging in het feit dat we in de gehele Nederlandse bio-industrie vijfhonderdvijftig miljoen dieren over de kling jagen met als legitimatie vooral onze lekkere trek.

En het feit dat hobbyjagers ondanks schier eindeloze maatschappelijke kritiek nog steeds uit lust jaarlijks twee miljoen weerloze dieren vermoorden, wordt door de zittende politiek kennelijk als een gegeven beschouwd. Maar wat we warmbloedige medeschepselen menen aan te kunnen doen, valt getalsmatig in het niet bij wat we ons tijdens de onderwaterjacht menen te kunnen permitteren: alleen al in Nederland vangen we jaarlijks zoveel vissen als er wereldburgers zijn. Maar ja, vissen zijn koudbloedig, staan verder van ons af dan kippen, koeien en varkens, dus wie zal het voor ze opnemen?

Het onderwaterjachtseizoen is weer begonnen. In waterrijke dorpen als bijvoorbeeld Maarssen worden viswedstrijden voor kinderen vanaf zes jaar gehouden, om ze jong bij deze 'sport' te betrekken. Er gaat veel geld in om en meer dan een miljoen mannen voelen zich aangetrokken tot het onderwaterjagen. Kinderen met hengels, die in een kort tijd zoveel mogelijk vissen aan de haak moesten zien te krijgen om ze vervolgens met hun kleine, onervaren en daardoor zeer wrede handjes van de haak los te wrikken. Vorige maand kopten de kranten *'Onderzoek toont aan: vissen ervaren gevoelens van pijn en stress'*. De bevindingen zijn glashelder en kondigen het begin van het einde aan van de grootschalige en intensieve visserij en -kwekerij, de ongebreidelde (wetenschappelijke) onderzoeken aan vissen én het vermaak met vissen zoals de hengelsport. En terecht, pijn geldt immers als een alom gerespecteerd criterium voor dierenleed.

Forellenkwekerij 't Smaller te Ernst.

Van zoogdieren en vogels is al langer bekend dat ze gevoelens van angst en pijn ervaren, maar omdat vissen weinig mogelijkheden hebben om dergelijke gevoelens te uiten, werd vaak gemakshalve aangenomen dat zij niet of nauwelijks pijn ervaren. Reeds in 1986 is door wetenschappers van de Universiteit Utrecht bewezen dat vissen kunnen lijden door pijn, angst en stress.

Afgelopen maand publiceerden de onderzoekers van de universiteit van Edinburgh en het Schotse Roslin-Instituut hun bevindingen. Ze deden twee jaar lang proeven met regenboogforellen om opnieuw het antwoord te vinden dat zozeer voor de hand ligt: gevangen worden is voor een vis een zeer pijnlijke ervaring. Eerst ontdekten zij dat vissen receptoren, microscopisch kleine zintuigen, hebben die op pijn reageren. Maar om aan te tonen dat vissen meer dan reflexen vertonen, onderwierpen de onderzoekers hen aan zeer pijnlijke ervaringen, zoals hoge temperaturen en azijnzuur.

Jaarlijks brengen we in Nederland veel pijn en stress toe aan ten minste vier miljard vissen. Vissen worden op vele manieren ge- en misbruikt. In de (commerciële) laboratoria is de zebravis intussen uitgegroeid tot een van de populairste proefdieren. Ze worden onder meer gebruikt voor onderzoek naar wasmiddelen, maar ook bijvoorbeeld voor oogonderzoek, een tak van wetenschap waarbij dikwijls vissen oogjes zonder verdoving uit de oogkasjes worden gepulkt. Verder sterven tientallen miljoenen vissen een minuten- tot uren lange verstikkingsdood op de dekken van schepen, mishandelen we de paling door hem voor het roken op een zoutbed de dood in te jagen waarbij zijn huid kapot brandt, vergelijkbaar met ernstige brandwonden bij de mens, sinds de ramp in Volendam zouden ook vissers inmiddels beter moeten weten. We laten vissen voor het plezier van 1,4 miljoen hengelaars wanhopig spartelen aan een haak, om ze vervolgens totaal gestressed weer terug te gooien/zetten in het water waar ze alsnog sterven ten gevolge van opgelopen wonden en stress. Thuis houden we goudvissen in een kom met gemiddeld tien liter water waarin ze doodgaan van het rondjes zwemmen.

Nu er is aangetoond dat vissen pijngevoelens kunnen hebben, zou er een einde moeten komen aan de discussie die met name woedt tussen sportvissers en dierenbeschermers. Vooral bij het hengelen wordt duidelijk dat de pijn en stress die mensen veroorzaken totaal niet in verhouding staan tot het doel waarvoor die dieren worden gebruikt namelijk de zogenaamde natuurbeleving, de kick van het vangen van een grote vis en de ontspanning (dat laatste is voor te stellen; het is geen denksport en er zit geen beweging in). De hengelaars wringen zich echter na dit onderzoek in nog meer bochten om hun praktijken toch te rechtvaardigen. Zo zouden de vissen geen brein hebben om de pijn te kunnen registreren, aldus hengelaars die zich opwerpen als onderzoekers van de koude grond. Daarnaast

willen zij het publiek laten geloven dat alle 1,4 miljoen hengelaars zeer voorzichtig omgaan met de vissen en dat er absoluut geen pijn of letsel wordt toegebracht. Tot slot geven ze aan dat ze natuurliefhebbers zijn die zorgen voor een goede visstand en die zelfs de vissen verzorgen door ze bij te voeren. Welk een compassie!

Het is triest gesteld met ons landje dat toch prat gaat op zijn natuur- en diervriendelijkheid. Steeds meer wordt duidelijk dat we als beesten met de dieren om ons heen omgaan. Hoeveel onderzoeken zijn er nodig om ons te doen beseffen dat wij ons spelenderwijs inlaten met de grootste massamoord van levende wezens in de geschiedenis? Het is toch eigenlijk onaanvaardbaar dat de wetenschap eerst moet bewijzen dat dieren pijn kunnen ervaren, voordat er maar een begin kan worden gemaakt met respectvolle benadering en behandeling door mensen? Iedereen die ooit een dier in het nauw in de ogen gekeken heeft kan niet anders concluderen dan dat dieren, ook al zou het wellicht een andersoortige beleving zijn dan die van de mens, gevoelens van pijn, angst en stress kunnen ervaren. Hoe lang moeten we nog wachten op een ethisch reveil dat ook onze omgang met dieren betreft? Albert Schweitzer en Gandhi menen dat onze mate van beschaving af te meten is aan de wijze waarop we met dieren omgaan. Als dat zo is moeten we vaststellen dat er sprake is van een omgekeerde evolutie: nooit eerder waren we zo wreed en had de slachtpartij die we ons jegens andere levende wezens veroorloven zo'n enorme omvang. Hebben wij mensen eigenlijk wel gevoel, kan men zich inmiddels in gemoede afvragen.

*Mr. Marianne Thieme, Partij voor de Dieren
(artikel verscheen eerder op de Trefpuntpagina van
het Algemeen Dagblad)*

Wreedheden tegen vissen, zoals het op een zoutbed leggen van een levende paling, kennen hun weerga niet.

Visserlatijn kan onderwaterjacht niet goed praten

Sinds nieuw wetenschappelijk onderzoek aangaf dat vissen wel degelijk gevoelens van angst, stress en pijn hebben, is de discussie over hengelen weer losgebarsten in de dagbladen. Marianne Thieme van de Partij voor de Dieren ging de confrontatie aan met de meer dan één miljoen onderwaterjagers door zich kritisch uit te laten over het hengelen (zie pagina 5 en 6). En prompt vielen de hengelaars over haar heen met weinig vleisende commentaren als 'onzinnig', 'opgeblazen', 'onjuist' en soortgelijke termen. Hengelaars zijn niet gewend aan tegenspraak. Ze hebben net urenlang naar een dobber turen tot zelfbenoemde sport verheven en hebben zich zodanig teruggetrokken in hun eigen jargon en omgeving dat ze niet meer gewend zijn dat iemand anders het aandurft de confrontatie met ze aan te gaan. Toch is daar alle aanleiding toe.

Allereerst is er natuurlijk, naast de steeds terugkerende discussie over of vissen nu wel gevoelens van angst, pijn en stress zouden kunnen ervaren, het feit dat hengelaars in feite blindemantje spelen met hun prooi. 'Zwientjetikken', maar dan onderwater. Hoewel het voor de lol doden van dieren door jagers veel mensen buitengewoon onsympathiek voorkomt, kan er tenminste nog van gezegd worden dat de jager min of meer ziet wat hij doet en op basis van die waarneming tenminste zou kunnen besluiten de trekker onder bepaalde omstandigheden niet over te halen. Bij hengelen moet je maar afwachten wat er in je haak bijt en dat kunnen heel goed beschermde, niet voor de 'sportvisserij' toegestane soorten zijn. Zelfs als de hengelaar in staat is het gevangen dier te determineren, iets waartoe de gemiddelde 'sport'-visser zeker niet in staat is, is de overtreding al gepleegd. De naleving van onze wetgeving langs de waterkant laat dan ook veel te wensen over. Hengelen is dus niet zo'n onschuldig tijdverdrijf als hengelaars ons willen doen geloven en het feit dat 'ze met zo velen' zijn maakt het eerder erger dan minder erg.

'De hengelsport doet er alles aan om het water gezond te krijgen en de biotoop van de vis te optimaliseren'. Dat beweren veel sportvispromotors zoals Ed Stoop van Vis TV (*Algemeen Dagblad 13 mei 2003*), een gesponsord televisieprogramma op RTL5. Dit soort sponsoring geeft aan dat er kennelijk geld te verdienen is met het onderwaterjagen en het maakt vooral ook begrijpelijk dat het optimaliseren van vissenbiotopen duidelijk geen doel op zich is, maar een middel om het hengelen in stand te houden. Niks onbaatzuchtige natuurliefde maar bot eigenbelang vergelijkbaar met de hobbyjacht zoals die zich boven water afspeelt. Als schijnlegitimatie zijn de inspanningen van de sportvisserij mooi meegenomen, maar ze zijn net zo op eigenbelang gericht als de voerweitjes en

de wildspiegels van de hobbyjager. En als de biotoop dan sportvis-optimaal is, hoe gaan die sportvissers daar dan mee om? Net als jagers hebben ook sportvissers baat bij hoge aantallen van hun favoriete vissoort. Fazanten uitzetten voor de jacht is eindelijk verboden. Maar voor het kweken en uitzetten van sportvissen is zelfs een heel kostbaar instituut, de Organisatie ter Verbetering van de Binnenvisserij (OVB), in het leven geroepen. En deze organisatie wordt echt niet alleen betaald uit de opbrengsten van visakten maar vooral ook met belastinggeld, dat nota bene deels afkomstig is van de vier miljoen georganiseerde natuur- en milieubeschermers, die ons land rijk is. Helaas kun je bij de OVb niet alle soorten vis bestellen die in het milieu thuishoren. Zij kweken vooral miljoenen 'weerbare' vissoorten: soorten die leuk zijn voor de hengelaar zoals karper,

In de 'sport'-visserij wordt vaak gebruik gemaakt van levend aas, zoals bijvoorbeeld meelwormen.

Een leefnet is vaak meer
een 'dood'-net...

Slachttafel van
de forellenkwekerij
't Smallert.

Foto's: Rob Busser

snoekbaars en forel voor de hengelbadjes. Voor zover het bevoordelen van voor de 'sportvisser' gewenste soorten weerbare vis (waar sportieve genoegens aan te beleven zijn) voor de onderwaterbiotoop al niet erg genoeg is, heeft de OVB in Nederland ooit de graskarper geïntroduceerd. Deze exoot vrut binnen zeer korte tijd alle onderwater- en oevervegetatie weg, hetgeen ten koste ging van veel inheemse, beschermde vissoorten en amfibieën. Maar daar heeft de hengelaar geen boodschap aan. Evenmin is hij geïnteresseerd in 'dweilen' van vissen (dat wil zeggen vissen die geen weerstand bieden aan de hengelaar, waardoor de uitdaging te beperkt is) zoals voorn en brasem.

Een ander voorbeeld van het wangedrag van de OVB was het geknoei met de meerval. Ten behoeve van de hengelaars is er in de zeventiger jaren een poging gedaan om meervallen te kweken en uit te zetten. Dat was pure faunavervalsing. Omdat in die tijd de natuurbescherming nog niet ten prooi was gevallen aan het ministerie van Landbouw en Visserij, is er gelukkig tijdig een stokje voor gestoken, maar dat was zeker niet het gevolg van het ecologisch besef van de hengelaars. Om al die miljoenen vissen te kweken, te 'verbeteren' en op te dienen in door hengelsportverenigingen afgehuurde openbare wateren, moet alles wat mee eet rond die enorme kweekbassins dood. De Faunabescherming heeft in een slepende juridische procedure het schieten van aalscholvers door de OVB weten te stoppen. In 1999 vroeg de OVB afschotvergunning aan om beschermde meerkoeten, kuifeenden en futen te mogen doden omdat ze deden wat hun natuur ze ingeeft (meer dan bij de hengelaar het geval is): vis eten. Ook die ruiming kon slechts door tussenkomst van de rechter op verzoek van De Faunabescherming worden voorkomen. Ten onrechte worden door lieden als Ed Stoop tal van natuurlijke doodsoorzaken, zoals onderlinge predatie, opgevoerd als legitimatie voor eigen handelen. Wanneer elke predator vogelvrij is, zou de mens zeer zeker voor z'n lot moeten vrezen. Helaas echter zijn er nog steeds mensen die alleen tot rust kunnen komen in de natuur als zij een hengel vasthouden. Dat zou vast anders zijn als vissen ook konden gillen en warmbloedig waren. Of zou zelfs dat ze niet kunnen helpen?

Rita Stockmann

De laatste maanden is er in de media veel aandacht besteed aan de ruiming van pluimvee in verband met het uitbreken van de klassieke vogelpest. Vooral daar waar het gaat om het preventief doden van hobbydieren liepen de gemoederen soms hoog op. Hoewel de ruiming inmiddels bijna tot het verleden behoren, werd de discussie twee weken geleden opnieuw aangezwengeld door Groenlinks Kamerlid Duyvendak. Minister Veerman zou de Kamer onjuist hebben geïnformeerd: het ruimen van hobbydieren was niet door Brussel opgelegd, zoals de minister beweerde, maar zou door de bewindsman zelf aan de Europese Commissie zijn voorgesteld en vervolgens geaccordeerd. Dat is iets heel anders. Volgens Eurocommissaris Byrne zou de commissie wellicht ook akkoord gegaan zijn als Nederland had voorgesteld het hobbypluimvee in te enten. De Tweede Kamer lijkt zich echter niet meer erg druk te willen maken over deze zaak, want gedane zaken nemen geen keer. Dat daarbij wel wat erg gemakkelijk wordt voorbijgegaan aan de ellende die de minister, zich wel of niet terecht verschuilend achter EU-richtlijnen, met zijn beslissing mens en dier in de getroffen gebieden heeft aangedaan wordt kennelijk vergeten. Om aan te geven dat er ook in de wereld van de professionals, die betrokken waren bij de ruiming, scherpe kritiek was op het gevoerde beleid, hebben we hiernaast een open brief opgenomen. Het is een antwoord op een eerder verschenen artikel over de noodzaak van de ruimings-acties in Gelderland, Brabant en Limburg. De schrijver van de brief, dierenarts J. van Bers uit Maasbree, richt zich tot één van de geciteerde dierenartsen uit het artikel, die meehelpt aan de ruiming.

Voor zover u nog niet twijfelde aan de noodzaak van moord op de vele honderdduizenden gezonde (hobby-) kippen, eenden en kalkoenen, zal deze brief u wellicht kunnen overtuigen van de zinloosheid van deze acties en van het leed dat deze 'preventieve' ruiming zowel onder de dieren als onder de dierenliefhebbers hebben veroorzaakt.

Redactie

Open brief Vogelpest

Maasbree, 28 mei 2003

Geachte collega P. Klaver en alle dierenartsen die zich aan de RW 'verhuren' om voor een riant salaris heel veel ellende te veroorzaken.

In een krantenknipsel lees ik dat je graag de discussie opzoekt. Je wilde de mensen die problemen hebben met het laten afmaken van hun hobby- huis- of gezelschapsdieren, uitleggen waarom deze maatregel noodzakelijk is. Volgens jou (in dit krantenbericht) moeten de commerciële pluimveehouders straks weer in een 'schoon gebied' kunnen starten. Onder een 'schoon gebied' wordt dan natuurlijk verstaan; schoon van het virus dat vogelpest veroorzaakt. Hoe is het nu toch in vredesnaam mogelijk dat een dierenarts, die naar ik aanneem een normaal denkvermogen bezit, zo iets kan beweren...? Jij weet veel beter dan ik, althans dat neem ik aan, dat het virus *elke vogel, alles wat veren heeft* kan besmetten. Al zullen de meeste besmette vogels er vaak niet ziek van worden. Ook de merel, het winterkoninkje, de tortelduif enzovoorts in jouw achtertuin. Ook de fazant in het bosje achter jouw huis. Ook de eenden, zwanen, meerkoeten en waterhoentjes in de gracht langs jouw huis. Door er nu enkele vogels, die toevallig een mens als eigenaar hebben, uit te halen en te doden, durf jij daarna te beweren *dat het gebied dan vrij is van voor vogelpest gevoelige dieren*. Dit is ook de *letterlijke* tekst die het ministerie van LNV hanteert om de burger van Nederland te bedriegen. In een gracht achter het huis zwemmen vele eenden. Een pasgeboren kuiken lijkt zijn moeder te zijn kwijtgeraakt en zwemt al zoekend en piepend rondjes. Het diertje wordt door een gezin geadopteerd en door het dochtertje gevoed en vertroeteld. Is ondertussen een volwassen eend geworden. Zwemt overdag tussen de wilde eenden. Komt als het betreffende dochtertje uit school komt luid kwakend op haar toe waggelen. De familie noemt het hun eend. Plichtsgetrouw, zich niet mogen verzetten tegen de van overheidswege vastgestelde regels en wetten, wordt de eend aangemeld bij de RW. Enige weken later gaat de deurbel, het meisje met haar eend is alleen thuis. Zij opent de deur en ziet een ploeg gemaskerde mannen, in blauwe kunststof overalls, plastic mutsen op, splinternieuwe laarzen aan met daar overheen nog plastic overschoenen, de handen in steriele operatie handschoenen. Wij komen jouw eend doodmaken zegt de leider van de ploeg, dat is altijd een dierenarts. Het meisje raakt in paniek, schreeuwt om haar vader en moeder, die niet thuis zijn. De dierenarts spuit met behulp van zijn medewerkers de eend dood. De ploeg vertrekt, het kind in psychische shock achterlatend. De vele eenden in de gracht achter het huis zwemmen rustig hun rondje. Jij dierenarts Klaver, bekend van radio en tv, durft nu te beweren *dat je het gebied hebt vrijgemaakt van voor vogelpestgevoelige dieren*. Jij dierenarts Klaver durft dan te beweren dat je bezig bent de vogelpest te bestrijden.

Collega: met nog tientallen andere voorbeelden zou ik kunnen proberen je enige bijscholing te geven, maar ik ben bang dat jij, net als minister Veerman, je ongelijk nooit openlijk zult toegeven. In het kasteelpark met vele verschillende vogelsoorten is een ruimingsploeg bezig geweest alles af te maken, met uitzondering van de fazanten, zwanen en eenden die erbij zaten en weg konden vliegen of wegzwemmen in de naast dit park gelegen beek. Die kwamen de volgende dag weer terug, op zoek naar hun dagelijkse voedselbron. En dan beweer jij met Veerman *dat er in dat gebied geen voor vogelpest gevoelige dieren meer zijn!*

Aan alle collega's die zich net als collega Klaver verhuren aan de RW:
Ik schaam me dat ik jullie mijn collega's moet noemen!

J. van Bers
Dierenarts Maasbree

Het begrip 'belangrijke schade'

PAULINE DE JONG

Wij hebben eerder in Argus al beschreven hoe de Flora- en faunawet tot stand is gekomen en wat hierin is geregeld. Centraal in deze wet staat de bescherming van in het wild levende dieren en uitgangspunt is dat deze dieren zoveel mogelijk met rust worden gelaten. In deze wet zijn mogelijkheden gecreëerd om uitzondering op de bescherming te maken. Zo kunnen de provincies ontheffingen verlenen om exemplaren van een diersoort te doden. Om een dergelijke ontheffing te kunnen verlenen moet wel aan een aantal voorwaarden worden voldaan. Eén van deze voorwaarden is de bepaling dat er sprake moet zijn van 'belangrijke schade' aan landbouwgewassen. Dit is geen nieuwe voorwaarde. Deze eis werd ook gesteld bij het verlenen van vergunningen in het kader van de Jachtwet en de Vogelwet. Toch blijken de provincies deze voorwaarde geheel naar eigen inzicht toe te passen, waarbij wetstekst en jurisprudentie ernstig geweld wordt aangedaan.

Aan de hand van de knobbelzwaan geven wij hiervan enkele opmerkelijke voorbeelden.

Belangrijke schade

In artikel 68 van de Flora- en faunawet staat: *Wanneer er geen andere bevredigende oplossing bestaat kunnen Gedeputeerde Staten ontheffing verlenen onder andere ter voorkoming van belangrijke schade aan gewassen*. Dat betekent dat er al sprake moet zijn van belangrijke schade of dat er in ieder geval een reële verwachting moet zijn van het optreden van belangrijke schade alvorens kan worden overwogen ontheffing te verlenen om dieren te doden. Uiteraard dient er vervolgens ook aan de andere voorwaarden die in dit artikel zijn gesteld te worden voldaan. Zo moet ook worden vastgesteld dat er geen andere bevredigende oplossing voorhanden is. Op basis van de wetsgeschiedenis is inmiddels duidelijk dat onder de term 'gewas' in deze wet uitsluitend 'bedrijfsmatige gewassen' worden begrepen. Helaas wordt in de wet niet omschreven wat precies onder de term 'belangrijk' zoals genoemd in het begrip 'belangrijke schade' moet worden verstaan. Deze voorwaarde is echter niet nieuw. Ook in de Jachtwet en de Vogelwet werd de aanwezigheid van 'belangrijke schade' genoemd als voorwaarde voor het verlenen van een vergunning om bijvoorbeeld dieren te doden. En ook in deze wetten was niet omschreven wat hier precies onder moest worden verstaan. Dankzij rechtszaken die in het verleden met name door onze organisatie zijn gevoerd tegen vergunningen die waren verleend vanwege belangrijke schade is hierover enige helderheid ontstaan. In een procedure in 1987 tegen een

vergunning voor het doden van rotganzen op Terschelling, waar de schade betrekking had op gras, is door het ministerie van Landbouw, dat toen zelf de vergunningen in het kader van de Jachtwet verstrekke, aangegeven dat in dit geval een schadebedrag van meer dan fl. 250,- per hectare wel als 'belangrijk' zou kunnen worden beschouwd. En de Raad van State achtte dit bedrag niet onredelijk.

Dit bedrag van fl. 250,- kwam overigens niet zomaar uit de lucht vallen. Het komt ongeveer neer op tien procent van de opbrengst van een dergelijke perceel. In deze uitspraak van de Raad van State werd dan ook de volgende passage opgenomen: *'Om vast te stellen of van belangrijke schade sprake is dienen de beschikbare cijfers omtrent de omvang van de geleden schade gerelateerd te worden aan andere gegevens, bijvoorbeeld de schade afgezet tegen de opbrengst van het betreffende bedrijf.* Deze passage is vervolgens opgenomen in de toelichting op zowel de Jachtwet als de Vogelwet. En dankzij deze uitspraak is een soort richtlijn ontstaan op basis waarvan het ministerie van Landbouw zelf begon te handelen.

Richtlijn

Zolang het ministerie de vergunningverlening in eigen hand bleef houden was deze richtlijn duidelijk genoeg en werd er ook uiteindelijk redelijk naar gehandeld. Maar sinds enige tijd was al duidelijk dat de vergunningverlening op termijn geheel zou worden overgenomen door de provincies. Tot op dat moment

verleende de provincies alleen de vergunningen op grond van de Vogelwet en ging het ministerie over de jachtvergunningen. In 1999 besloot het ministerie van Landbouw daarom een circulaire op te stellen waarin met name het begrip 'belangrijke schade' nader zou worden uitgewerkt. Deze circulaire zou vervolgens door de provincies als richtlijn kunnen worden gebruikt bij de ontheffingverlening in het kader van de Flora- en faunawet. In deze concept-circulaire werd op grond van de hiervoor aangehaalde jurisprudentie de volgende definitie vastgelegd: 'Schade aan gewassen wordt als belangrijk aangemerkt indien deze per perceel gewas meer bedraagt dan tien procent van de bruto-opbrengst van dat perceel, met een minimum van fl. 250,-'. Op deze manier kon er dan ook in feite geen twijfel meer bestaan omtrent de manier waarop volgens het ministerie van Landbouw, dat zowel de Jachtwet als de Vogelwet heeft ontworpen, moet worden vastgesteld of er sprake is van 'belangrijke schade'.

Zoals gezegd is in de tekst van de Flora- en faunawet opnieuw het begrip 'belangrijke schade' opgenomen. En in de toelichting hierop wordt dezelfde passage aangehaald als die ook in toelichting op de Jacht- en Vogelwet was opgenomen namelijk dat schadegegevens gerelateerd dienen te worden aan andere gegevens zoals bijvoorbeeld de opbrengst van het gewas. En wellicht ten overvloede is daarbij in de toelichting vermeld: 'Deze afweging verschilt overigens niet van de wijze waarop de beoordeling in het kader van de

vergunningverlening op grond van de Jachtwet plaatsvindt'. Dat betekent dat de opgebouwde jurisprudentie en het beleid van het ministerie richtinggevend zouden moeten zijn bij de uitvoering van de Flora- en faunawet. Niets is echter minder waar. Wij zullen u hierna enkele voorbeelden uit de praktijk laten zien.

Beleidsplannen

Na vaststelling van de Flora- en faunawet zijn alle provincies aan de slag gegaan om een eigen beleidsplan op te stellen. Hierin legden zij vast op welke wijze zij van plan waren de uitvoering van de wet te gaan regelen, hoe zij van plan waren ontheffingen te gaan verlenen, welke criteria zij daarbij hanteerden en wat volgens hen de definitie was van bepaalde begrippen. Op deze manier werd ook het begrip 'belangrijke schade' opnieuw beoordeeld. En alsof er nooit een Jacht- en Vogelwet was geweest en alsof er nooit jurisprudentie was opgebouwd en ook het ministerie van Landbouw nooit enig beleid in die zin had geformuleerd begonnen de provincies het wiel zelf uit te vinden. Aangezien de Flora- en faunawet is bedoeld als beschermingswet met als uitgangspunt dat dieren in principe met rust moeten worden gelaten, had mogen worden verwacht, dat met de invoering van deze wet het beleid op basis waarvan ontheffingen zouden worden verleend, op zijn minst vergelijkbaar zou zijn met de vergunningverlening in het verleden of dat dit beleid nog zou worden aangescherpt. Met betrekking tot het

begrip 'belangrijke schade' had men dan ook kunnen verwachten dat daarmee zorgvuldig zou worden omgegaan en dat het begrip zo zou worden gehanteerd dat er niet te snel sprake zou zijn van 'belangrijke schade'. Helaas wijst de praktijk anders uit.

Het grensbedrag van fl. 250,- was bij de meeste provincies nog wel blijven hangen. Met de komst van de euro werd dat omgezet tot €115,-, hetgeen op zich nog niet onredelijk is. Maar vervolgens bleken de provincies dit bedrag als algemeen grensbedrag te gaan hanteren voor alle gewassen. Op die manier wordt dus elk schadebedrag van meer dan €115,- per hectare altijd als belangrijke schade beschouwd, ongeacht de opbrengst van het betreffende gewas. Dat was, gezien het voorgaande, zeker nooit de bedoeling geweest van het ministerie van Landbouw. Het bedrag van €115,- per hectare zou alleen kunnen worden gehanteerd als ondergrens voor de gewassen met de laagste opbrengst zoals bijvoorbeeld gras. Zodra het gaat om gewassen met een hogere opbrengst waarbij het soms kan gaan om zeer kostbare gewassen met een opbrengst van meer dan fl. 80.000,- (€35.000,-) per hectare, bijvoorbeeld in het geval van aardbeien, meer dan fl. 120.000,- (€55.000,-) per hectare voor tulpen of zelfs meer dan fl. 400.000,- (€180.000,-) per hectare voor sierheesters, behoort het grensbedrag uiteraard evenredig te worden opgetrokken. Het voorstel van het ministerie van Landbouw, om voor alle gewassen een grenswaarde van

tien procent van de opbrengst aan te houden, was heel redelijk en ook uitstekend werkbaar. De provincies bleken echter niet bereid te zijn dit beleid uit het verleden voort te zetten. Zij worden hierin overigens gesteund door het Faunafonds. Dit Faunafonds heeft namelijk zogenaamde 'schadekaarten' uitgegeven, waarop per postcodegebied (dat is het gebied waarin de eerste drie cijfers van de postcode gelijk zijn) is aangegeven of er de afgelopen drie jaar een schade is getaxeerd van meer dan €115,- per hectare. Dus ook het Faunafonds houdt hierbij geen rekening met de opbrengst van het gewas!

Noord-Holland

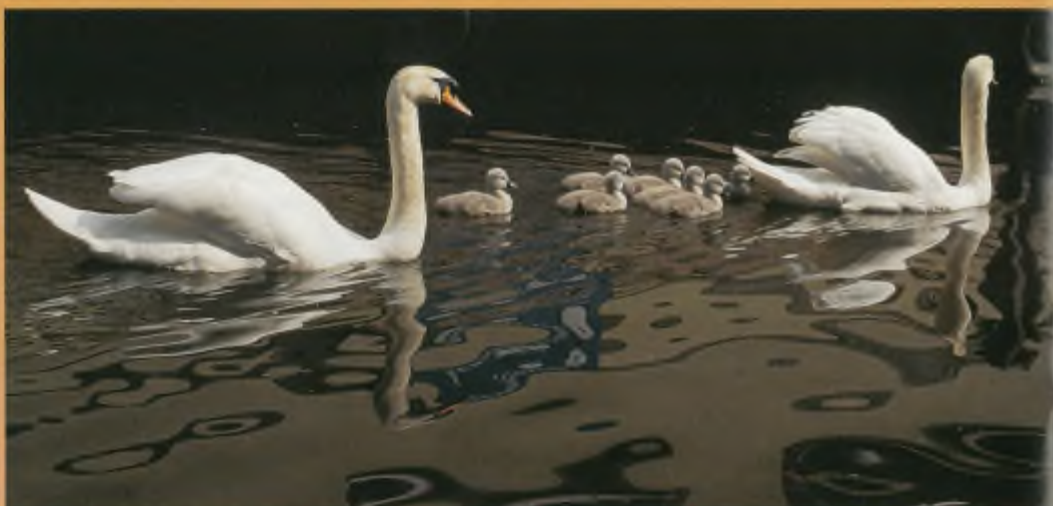
De provincie Noord-Holland heeft in haar beleidsplan vastgelegd dat elk schadebedrag van meer dan €115,- per hectare altijd als 'belangrijke schade' wordt beschouwd en dus aanleiding kan zijn voor het verlenen van een ontheffing. En dit beleid blijkt de provincie ook in de praktijk te brengen. Zo is eind september 2002 een ontheffing verleend aan de WLTO (Westelijke Land- en Tuinbouworganisatie) voor het doden van knobbelzwanen. De ontheffing was verleend op basis van de hiervoor genoemde schadekaart van het Faunafonds. Deze ontheffing was namelijk verleend om knobbelzwanen te doden in alle postcodegebieden waar volgens het Faunafonds in de jaren 1999 tot en met 2001 één of meer schadetaxaties waren uitgevoerd en waar het bedrag hoger was dan €115,- per hectare. Dat betekende

natuurlijk ook dat het op grond van deze ontheffing mogelijk werd gemaakt om zwanen te doden op percelen waar in het verleden nooit schade had plaatsgevonden. Deze postcodegebieden zijn namelijk zeer groot (soms duizenden hectare). Door de manier waarop deze schadekaarten zijn samengesteld is het heel goed mogelijk dat een dergelijk groot gebied in zijn geheel is aangegeven als gebied waar belangrijke schade is opgetreden, terwijl het in feite ging om één schadegeval uit 1999 op een perceel van vijf hectare!

De genoemde ontheffing was geldig van oktober 2002 tot 15 juni 2003. Wij hebben tegen deze ontheffing tegelijk met de Dierenbescherming en de KNNV (Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging) bezwaar ingediend. Door de KNNV werd tevens bij de rechter een schorsing van deze ontheffing aangevraagd en begin december 2002 werd de ontheffing geschorst. De rechter in Haarlem was van mening dat het verlenen van deze ontheffing op grond van de schadekaart van het Faunafonds niet in overeenstemming is met de wet. Deze kaart is veel te grofmazig. Door de ontheffing uitsluitend op deze kaart te baseren was niet voldaan aan de voorwaarde dat er sprake moet zijn van belangrijke schade, aldus de rechter. De vrees dat belangrijke schade zal optreden dient zodanig te worden onderbouwd dat op grond daarvan in vrij hoge mate aannemelijk is dat die schade zich op de betrokken percelen daadwerkelijk zal voordoen en deze

onderbouwing ontbrak geheel. Op basis van deze ontheffing zal dus op allerlei percelen geschoten mogen worden waar in het verleden nooit schade, laat staan belangrijke schade is aangericht en dat is in strijd met de wet, aldus de rechter. Bovendien maakte de rechter in deze uitspraak nog een opmerking over het feit dat door de provincie €115,- per hectare als grensbedrag is vastgesteld maar dat een dergelijk bedrag mogelijk niet voor alle gewassen als redelijke grens voor 'belangrijke schade' kan worden beschouwd. De ontheffing was namelijk niet alleen verleend vanwege schade aan gras, maar ook vanwege schade aan graszaad en dat laatste gewas heeft een hogere opbrengst dan grasland. Ondanks deze heldere uitspraak van de rechter besloot de provincie onze bezwaren ongegrond te verklaren en de ontheffing in stand te laten. Opnieuw is onder andere door onze organisatie bij de rechter om een schorsing gevraagd. En opnieuw wees de rechter deze schorsing toe onder verwijzing naar de eerdere uitspraak. Dit alles betekent dat deze ontheffing vanaf de eerste schorsing begin december tot op heden niet kan worden gebruikt en er in theorie in Noord-Holland dus geen knobbelzwanen zouden mogen worden geschoten. Daar bleek de provincie zich echter niet bij neer te leggen. Nadat deze ontheffing, die aan de WLTO was verleend, was geschorst heeft de provincie aan een groot aantal particulieren en Wildbeheereenheden (samenwerkingsverbanden van jagers)

Knobbelzwanen bij
zonsondergang
(Foto: Geurt Besselink).

onthefing verleend om knobbelzwanen te doden, waardoor de uitspraak van de rechter in feite buiten werking werd gesteld. Zo zijn er in totaal inmiddels meer dan zestig ontheffingen (!) verleend waarbij veel meer dan zestig personen zijn betrokken, aangezien de ontheffingen door meerdere personen kunnen worden gebruikt. Bij deze ontheffingverlening neemt de provincie het zelfs niet meer zou nauw met haar eigen beleid. De ontheffing aan de WLTO was in ieder geval nog gebaseerd op de schadekaart en had op deze manier nog enige relatie, zij het te weinig, met schadecijfers. En hierbij werd de ondergrens van €115,- per hectare gehanteerd. De ontheffingen die daarna zijn verleend blijken op basis van minder te zijn verleend. In de toelichting op deze latere ontheffingen schrijft de provincie dat er in het betreffende postcodegebied weliswaar geen sprake was van schade van meer dan €115,- per hectare, maar dat het Faunafonds toch heeft geadviseerd de ontheffing te verlenen. De provincie heeft er kennelijk geen moeite mee dit advies blindelings op te volgen. De voorwaarde van 'belangrijke schade' wordt op deze manier door de provincie dus zelfs totaal genegeerd. Zo is de knobbelzwaan in Noord-Holland via een omweg alsnog vogelvrij verklaard in een groot deel van de provincie. In deze ontheffingen is nog wel als voorwaarde opgenomen dat er per dag 'slechts' vijf knobbelzwanen mogen worden gedood. Dat betekent in dit geval dat er in Noord-Holland dus dagelijks

driehonderd knobbelzwanen mogen worden geschoten. Op deze manier blijft er dus weinig over van de bescherming die de Flora- en faunawet aan deze diersoort zou moeten bieden.

Overijssel

De provincie Overijssel verleende eveneens aan de Land- en Tuinbouworganisatie (GLTO) een ontheffing voor het doden van knobbelzwanen. Deze provincie baseerde zich echter niet op de schadekaarten van het Faunafonds noch op andere schadegegevens. Nee, Overijssel besloot de ontheffing gewoon te verlenen voor het hele grondgebied van de provincie. In dit geval werd bij de ontheffingverlening helemaal niet gekeken naar de voorwaarde dat er sprake moet zijn van belangrijke schade. Uit de schadegegevens met betrekking tot knobbelzwanen die onze organisatie zelf ter beschikking heeft blijkt dat er in de provincie Overijssel op slechts een enkel perceel ooit in het verleden sprake is geweest van schade die mogelijk als 'belangrijke schade' zou kunnen worden beoordeeld. En op basis van de schadekaarten van het Faunafonds blijkt overduidelijk dat er in het overgrote deel van de provincie nooit enige schade is aangericht door knobbelzwanen of dat er slechts sprake was van schade met een geringe omvang. In het verleden verleende de provincie Overijssel op grond van de Vogelwet altijd aan een aantal vaste 'zwanenschutters' vergunning om in de hele provincie knobbelzwanen af te schieten en de

provincie meende dat zij dit beleid in het kader van de Flora- en faunawet wel kon voortzetten. Wij hebben tegen deze ontheffing inmiddels beroep ingediend bij de rechtbank in Zwolle.

Friesland

De provincie Friesland heeft het beleid uit het verleden helemaal laten varen en heeft in het beleidsplan vastgelegd dat er al sprake is van belangrijke schade wanneer het gaat om schade van meer dan €100,- per geval dus ongeacht de oppervlakte van het perceel! Op deze manier wordt volkomen voorbij gegaan aan de tekst en vooral aan de intentie van de wet. Op grote bedrijven zal een schade vrijwel altijd meer dan €100,- bedragen. Bij schades van geringere omvang loont het niet eens de moeite om de schade te melden laat staan te laten taxeren. Eén taxatie kost de overheid tegenwoordig overigens al €300,-! Wanneer dit drempelbedrag wordt gehanteerd zal er dus in vrijwel alle gevallen sprake zijn van 'belangrijke schade' in de visie van de provincie Friesland. Daarmee bevindt deze provincie zich overigens in het dubieuze gezelschap van boerenleider Wien van de Brink, tegenwoordig Tweede Kamerlid (LPF), die een motie van gelijke strekking heeft ingediend. Dat zou betekenen dat elke ontheffing die wordt aangevraagd dan ook zal worden verleend. Ook dit beleid heeft niets meer met zorgvuldigheid te maken en op deze manier wordt de bescherming die de wet zou moeten bieden volledig ongedaan gemaakt.

Zoals te verwachten was zijn er in de provincie Friesland vanaf 1 januari 2003 tot heden zeventwintig ontheffingen verleend om knobbelzwanen te doden. Anders dan bij de ontheffingen die door Noord-Holland zijn verleend, waarin is aangegeven hoeveel exemplaren er maximaal per dag mogen worden geschoten, wordt in de ontheffingen van Friesland vermeld hoeveel exemplaren er gedurende de gehele ontheffingsperiode mogen worden gedood. Dat blijken er per ontheffing meestal in totaal vijf te zijn. Dat betekent dat er in Friesland inmiddels toestemming is verleend om in het voorjaar van 2003 (de ontheffingen lopen tot eind mei of eind juni) in totaal honderdvijfendertig knobbelzwanen af te schieten.

Dat zijn op zich al veel dieren, hoewel het nog enigszins beperkt lijkt wanneer het wordt vergeleken met de situatie in Noord-Holland. Een dergelijke beperking, of het nu per dag of per ontheffing is, is echter in feite volkomen zinloos. Hier kan namelijk geen controle op worden uitgeoefend. Wie weet of een ontheffinghouder stopt met afschieten wanneer hij de vijf zwanen heeft gedood waar de ontheffing toestemming voor heeft gegeven terwijl de geldigheidsduur van de ontheffing nog niet is verlopen? Er is dan ook niet voor niets al in de Nota jacht en wildbeheer (1993) gesteld dat het invoeren van deze zogenaamde bag-limits geen voorkeur geniet gezien de controleproblemen die zo'n systeem met zich meebrengt. Een dergelijke ontheffing werkt misbruik alleen maar in de hand.

Wij kregen inmiddels al een melding dat er in de gemeente Dongeradeel eind maart bij één actie zes knobbelzwanen werden gedood. Ook in deze ontheffing was de limiet van vijf zwanen opgenomen. Bovendien liep de betreffende ontheffing nog tot 31 mei!

Conclusie

Hoewel de wet is bedoeld als beschermingswet blijkt het verlenen van ontheffingen om dieren te doden eerder regel dan uitzondering te zijn. Dat komt vooral door de ruime interpretatie van het begrip 'belangrijke schade' die door de provincies wordt gehanteerd. Gesteund door het Faunafonds hebben de provincies een zeer laag drempelbedrag vastgesteld waarboven schade altijd als 'belangrijke schade' wordt beschouwd. Wij adviseren het ministerie van Landbouw met klem de in het verleden opgebouwde jurisprudentie er nog eens op na te slaan en een dringend advies aan de provincies te geven zich voortaan aan de tekst van de wet te houden. Maar alsof dit nog niet genoeg is blijken er ook vele tientallen ontheffingen te worden verleend zonder dat er zelfs schade is vastgesteld. In dat geval wordt gesteld dat het bekend is dat de betreffende diersoort schade 'kan' aanrichten en is zelfs dat al voldoende grond om tot ontheffingverlening over te gaan. Op deze manier wordt de Flora- en faunawet tot op de bodem uitgekleed en worden een groot aantal diersoorten in feite geheel vogelvrij verklaard. Op grond van de Jachtwet was een groter aantal diersoorten

Door gemanipuleer met het begrip 'belangrijke schade' worden door veel provincies ten onrechte vergunningen verleend voor het schieten van beschermde knobbelzwanen.

Foto's: Rob Busser

bejaagbaar dan de vijf soorten die nu nog als 'wild' zijn aangewezen te weten haas, konijn, houtduif, wilde eend en fazant. Als gevolg van de uitvoering van de wet door de provincies is de situatie voor zowel deze wildsoorten als de overige diersoorten er op geen enkele manier op vooruitgegaan. De manier waarop een 'beschermde' diersoort als de knobbelzwaan in de hiervoor genoemde provincies vogelvrij wordt verklaard geeft dat wel aan. Hetzelfde gebeurt op dit moment met soorten als grauwe gans, zwarte kraai, kauw, roek en vos. Het verschil met vroeger is alleen dat het publiek toen wist dat bepaalde diersoorten bejaagbaar waren en hun leven dus niet zeker waren en dat het publiek nu in de veronderstelling verkeert dat deze soorten allemaal volledige bescherming genieten. Dat blijkt echter een ernstige misvatting te zijn.

De raaf

JAN BOUTERSE

In dit en de volgende nummers van Argus zal aandacht worden besteed aan diersoorten die in de afgelopen decennia in Nederland in het kader van herintroductieprogramma's zijn uitgezet of die mogelijk in de komende jaren nog uitgezet gaan worden. Daarbij wordt aandacht besteed aan wie het initiatief tot de herintroductie heeft genomen, wie het uitzetten heeft begeleid, wat de ecologische consequenties zijn en wat de resultaten van de herintroductie zijn. Ook zal worden ingegaan op de voornaamste problemen waarmee de (uitgezette) dieren in Nederland te maken hebben gekregen en in hoeverre een herintroductie zinvol danwel (achteraf) overbodig is gebleken.

De raaf, *Corvus corax*, is onze grootste zangvogel en is te onderscheiden van de zwarte kraai door zijn grotere formaat. De raaf is zelfs groter dan een buizerd. Hij heeft een zeer zware snavel en een wigvormige staart. Wie eenmaal het over grote afstand hoorbare, galmende gekras heeft gehoord, zal de raaf daaraan gemakkelijk herkennen. De soort komt voor in verschillende delen van Europa, Azië, Afrika en Noord-Amerika, maar het verspreidingsgebied vertoont in Midden- en West-Europa een groot gat, dat geheel het gevolg is van de intensieve vervolging door de mens. Buiten de berggebieden heeft de raaf een voorkeur voor een afwisseling van open landschappen met meer of minder dichte bosgebieden. De raaf heeft zich in een groot deel van zijn verspreidingsgebied van een aas- en afvalopruimer ontwikkeld tot een typische cultuurvolger. Aan minder dichtbevolkte gebieden is het onderzoekers echter opgevallen dat het leefgebied van de raaf voor een groot deel overeenkomt met dat van de wolf. Waar beide diersoorten in hetzelfde gebied leven, komt het voor dat raven hun nest maken vlak boven de plek waar een wolvin haar jongen ter wereld brengt. Ook is gesignaleerd dat raven en wolven soms gemeenschappelijk op jacht gaan, elkaar naar de buit leiden en die zelfs met elkaar delen (*Dudek, 2001*).

Afgezien van Zeeland, kwam de raaf in het begin van de 20e eeuw nog in alle Nederlandse provincies voor. Echter kort na 1920 was de soort vrijwel overal verdwenen. Het valt op dat de laatste nesten zich bevonden op oude landgoederen, zoals De Haere bij Olst, de Wildenborch bij Vorden en de Ennemaborg in Midwolda. Mogelijk had dat er mee te maken dat op die landgoederen minder werd gestroopt of selectiever werd gejaagd. In Limburg (Vijlenerbos) schijnt zich tot 1944 nog één paartje gehandhaafd te hebben. In de eerste helft van de 20e eeuw verdween de raaf ook uit andere delen van West-Europa. Enkele restpopulaties handhaafden zich in Sleeswijk-Holstein, Polen, het Alpeengebied en langs de kusten van Bretagne en Normandië.

Zorgvuldig uitzetten

Omdat het de schuld van de mens was dat de raaf in Nederland was uitgestorven en niet een tekort aan biotoop of onvoldoende voedselaanbod, is erover nagedacht om de soort hier te lande weer uit te zetten. Een eerste poging is in 1936 ondernomen door P.G. van Tienhoven, die negen uit Litouwen afkomstige jonge raven na een gewenningspoging van een jaar in de buurt van Dieren heeft losgelaten. Het jaar daarop waren de vogels echter weer verdwenen. Daarna duurde het tot 1966 totdat op initiatief van Dr. Bijleveld, werkzaam bij het toenmalige RIVON, een begin werd gemaakt met een nieuwe en zorgvuldig voorbereide herintroductie. Voor de herintroductie werden naast enkele oudere raven voornamelijk jonge vogels geïmporteerd, eerst uit Sleeswijk-Holstein en vanaf 1973 uit Oost-Duitsland. Met deze geïmporteerde vogels werd vervolgens gefokt, waarna de uitgebroede, nieuwe generatie werd 'uitgewend' en zelfstandig mocht proberen zich in de vrije natuur te handhaven. Het fokken en uitwennen was geen eenvoudige onderneming. Omdat de mannelijke en vrouwelijke vogels op het oog niet van elkaar zijn te onderscheiden, werden de raven eerst gehouden in grote voliëres, die waren opgesteld in boswachterijen in Gelderland en Utrecht. In deze voliëres ontstond paarvorming tussen de vogels, waarna de paartjes in aparte voliëres werden geplaatst om daar te gaan broeden. Op een gegeven moment (circa dertig dagen na het uitkomen van de eieren) werd dan de broedkast met de jongen afgescheiden van het deel waarin

Wie eenmaal het galmende gekras gehoord heeft, zal de raaf daaraan gemakkelijk herkennen (foto: Arnoud B. van den Berg).

Jonge raaf op het nest (foto: alterra).

de oude vogels verbleven. Door de spijlen van de broedkast heen konden de jongen door hun ouders worden gevoerd, maar ook waren de jongen in staat door een luik in hun compartiment de volière te verlaten, de omgeving te verkennen en zelfstandig voedsel te zoeken. Na verloop van tijd kwamen de jonge raven steeds minder vaak bij de volière terug om daar bijgevoerd te worden. Samen met andere jonge raven vormden zij groepen, die gezamenlijk rondzwierven en voedsel zochten.

Broedresultaten

Pas in het vierde jaar van het project, in 1969, lukte het om een eerste groep van vijf jonge raven groot te brengen en los te laten. Voor die tijd waren er grote problemen met allerlei ziektes, onbevuchte eieren, verstoringen en diefstal van jonge vogels en vergiftiging of het al of niet opzettelijk (laten) ontsnappen van de oude vogels. Tot 1980 is men doorgegaan met het fokken en uitwinnen van de raven. Daarna is het project tot 1984 afgebouwd.

De beste broedresultaten werden behaald in 1978 (veertien jongen), in 1980 (tien jongen) en in 1981 (achttien jongen). In totaal hebben tussen 1967 en 1984 honderdzestig raven de vrijheid gekregen, waarvan honderd tweeënveertig in het jaar dat ze uit het ei gekomen waren. Na 1985 bevond zich alleen in Burgers Dierenpark nog een niet in vrijheid levend broedpaar. Alle uitgewende exemplaren werden geringd om informatie te verzamelen over hun lot.

Verspreiding en broedsucces

Wat is er met de uitgewende en ontsnapte raven gebeurd? De meeste waarnemingen van rondvliegende vogels kwamen vanuit de omgeving van de plaats van loslaten, maar ook op vrij grote afstand (Maasvlakte, Zuid-Limburg, Terschelling) zijn inmiddels raven gesignaleerd. Het was echter ook duidelijk dat een vrij groot aantal exemplaren na de ontwenning niet lang heeft geleefd. Pas in 1976, zeven jaar nadat de eerste raven werden losgelaten, gingen drie paartjes broeden: twee op de Veluwe en één paar op de Utrechtse Heuvelrug. Tot 1986 bleef het aantal broedparen steeds onder de tien (tussen vier en acht), daarna trad een spectaculaire stijging op, met als voorlopig hoogtepunt het jaar 1996 met zesenzestig broedparen en

achtenveertig niet broedende paren met eigen territoria. Wat betreft deze laatste groep: raven, die monogaam zijn, kunnen vanaf het derde of vierde levensjaar gaan broeden, maar het is de onderzoekers opgevallen dat ravenpaartjes vaak wel een territorium betrekken, maar dan nog één of meerdere seizoenen wachten met de voortplanting. Is dit omdat de vogels eerst willen uitzoeken of er genoeg voedsel in hun omgeving te vinden is? Omdat het vaak niet mogelijk is alle nesten te controleren op aanwezigheid van jonge vogels, maakt dit het tellen van het werkelijke aantal broedgevallen in een gebied nogal lastig. Voor Sleeswijk-Holstein zijn bijvoorbeeld twaalfhonderd broedende raven (dus zeshonderd paartjes) vastgesteld tegen achttienhonderd niet broedende vogels (*Grünkom, 2001*). Overigens lijkt voor deze Duitse deelstaat met de genoemde aantallen het plafond wel bereikt. De laatste jaren is er sprake van een toenemende predatie op de raven door de Oehoe (*Bubo bubo*). Deze grote uilensoort is in Sleeswijk-Holstein aan een opmerkelijke opmars bezig, die, getuige de prooiresten die bij de nesten van de oehoe's werden gevonden, mogelijk ten koste gaat van de raaf.

Voedsel

De raaf is een aas- en afvaleter, die in Nederland vooral leeft van verkeersslachtoffers en van vogels die een botsing met hoogspanningsleidingen niet hebben overleefd. Ook weten raven precies waar wilde zwijnen met eindagskuikens of slachtafval worden gevoerd. Dat was althans de situatie tot 1997, toen deze wijze van bijvoeren werd verboden. Die stopzetting resulteerde gelijk in een terugval van het aantal jonge vogels dat per nest grootgebracht werd. In de jaren daarna trad een geleidelijk herstel op. In Nederland hebben de raven verder vaak snel in de gaten wanneer er door jachtgezelschappen wordt gejaagd. Het komt soms voor dat binnen vijf minuten na het klinken van een schot (of na het klinken van een hoornsignaal) de eerste raven arriveren om te zien of er voor hen wat te halen valt. Overigens eten raven ook insecten zoals mestkevers, larven van boktorren en dergelijke. Schade aan de landbouwgewassen komt in Nederland weinig voor, maar in Duitsland is wel gesignaleerd dat grote groepen jonge raven voedsel zoeken op vuilnisbelten en daarna in nabijgelegen aardappelkokers tussen de knollen gingen wroeten. Het is niet duidelijk of de vogels daar insectenpoppen - of larven zochten of dat ze dat wroeten uit speelsheid deden. Van de aardappels werd voor zover bekend niet gegeten (*Reichelt, 2001*).

Voedselaanbod

Te verwachten en te hopen is dat de raaf profiteert van het uitzetten van grote grazers in natuurgebieden. Ze zouden bijvoorbeeld de nageboorten kunnen eten van de daar geboren dieren. Tot nu toe hebben raven echter nog geen aanstalten gemaakt om territoria in te richten in een gebied als de

Oostvaardersplassen, waar toch inmiddels voldoende bomen zijn om te kunnen nestelen. Overigens worden in dat gebied ook andere aaseters nauwelijks gezien.

In het jaar 2002 was er sprake van slechte broedresultaten. Op de Veluwe kwamen verschillende ravenpaartjes niet aan broeden toe of werd het broeden voortijdig afgebroken. Oorzaak daarvan moet worden gezocht in het dat jaar slechte voedselaanbod. De konijnenstand was door recente ziektes gedecimeerd en ook was het een slecht muizenjaar. Verder heeft een rol gespeeld dat het bijvoeren (met maïs) van jachtwild werd gestopt. Het belang van dat voer voor de opgroeiende, jonge vogels is echter twijfelachtig. Van enkele raven die aan de rand van de Veluwe (in de buurt van Wageningen) of nog verder weg (bossen in de IJsselmeerpolders) hadden genesteld, zijn echter betere broedresultaten gemeld. Mogelijk hebben deze vogels een meer gevarieerd voedselaanbod ter beschikking.

Donorpopulatie

In eerste instantie is het herintroductieprogramma opgezet met raven die afkomstig waren uit Sleeswijk-Holstein. Timmerman meldt dat in 1973 nieuwe vogels uit de DDR werden geïmporteerd, omdat bij enkele exemplaren uit Sleeswijk-Holstein pootgebreken waren vastgesteld (*Timmerman, 1973*). Renssen geeft echter aan dat er sprake was van een ander probleem: lokale ornithologen in Sleeswijk-Holstein zouden geprotesteerd hebben tegen het voortdurend wegvangen van jonge raven (*Looft, 1973, geciteerd door Renssen, 1988*). Ook vonden volgens Renssen de onderzoekers het beter om bij de herintroductie vogels uit verschillende populaties te gebruiken. Bij herintroductieprogramma's is de herkomst van de uit te zetten dieren inderdaad een van de voornaamste kwesties die opgelost moeten worden. Het spreekt vanzelf dat de donorpopulatie niet onder het wegvangen mag lijden. Daarbij speelt zowel de directe verkleining van de populatie als ook het minder aantrekkelijk worden van nestplaatsen door de verstoring bij het vangen van de dieren een rol. In de verschillende artikelen en rapporten wordt niet op deze kwestie ingegaan. Er wordt nergens aangegeven hoe de dieren zijn gevangen en wat de criteria zijn geweest om bepaalde nesten daarvoor uit te zoeken. Niettemin was de keuze om raven uit Sleeswijk-Holstein te importeren een voor de hand liggende: daar bevond de dichtstbijzijnde grote en stabiele populatie van deze dieren.

Opmars

Toen men in 1966 begon met de herintroductie, waren er nog geen sterke aanwijzingen dat de raaf vanuit Oost-Europa en de alpenlanden begonnen was aan een gestage opmars in noordelijke en (zuid)westelijke richting. Inmiddels broedt de raaf ook weer in Sauerland (onder andere omgeving Paderborn en Arnsberg), op minder dan 140 km van de Veluwe. Als dat bekend was geweest, had men dan niet wellicht liever gewacht met de herintroductie van de raaf in Nederland, in de hoop dat die opmars zich tot in ons land zou voortzetten? Aan de andere kant: zou men het gewaagd hebben een herintroductieprogramma uit te voeren wanneer in de genoemde gebieden juist sprake was geweest van een gestage achteruitgang van de ravenstand?

Geslaagd?

In feite heeft men nu in zekere zin geluk gehad: de herintroductie van de raaf in Nederland kan, ondanks een weinig voorspoedig begin van de campagne, geslaagd worden genoemd.

Toch moeten er bij deze herintroductie ook enkele kanttekeningen voor de nabije toekomst worden geplaatst. Buiten de Veluwe en de Utrechtse heuvelrug heeft de raaf in Nederland nog maar weinig gebroed en de herintroductie in de aan Nederland grenzende streken van Duitsland (in de omgeving van Wesel en Bottrop) is tot nu toe allerminst voorspoedig verlopen. Tussen 1990 en 2000 is het aantal broedgevallen teruggelopen van veertien naar vijf. Aan de andere kant breidt de raaf zich vanuit zijn natuurlijke verspreidingsgebied in het midden en noorden van Duitsland nog steeds verder uit in westelijke richting. Het succes van die uitbreiding lijkt groter en permanentier dan die van de herintroductieprogramma's, zodat wij mogen hopen dat de raaf ook in Oost-Nederland een vaste broedvogel wordt. We moeten echter wel rekening houden met de geringe populariteit van de kraaiachtigen bij jagers en boeren. De opvallende 'symbiose' tussen raven en jagers heb ik eerder in dit artikel gememoreerd, maar daarvan is waarschijnlijk alleen sprake in de meer uitgestrekte bos- en natuurgebieden. In typische landbouwgebieden wordt op een andere wijze gejaagd en het is wel erg gemakkelijk een schot hagel door het nest van een broedende raaf (of een kraai) te schieten. Want wie controleert de jagers? Als iemand per ongeluk een raaf geschoten heeft, zal hij (of zij) zichzelf heus niet bij de politie aangeven, maar het dier snel uit het zicht laten verdwijnen. Verder heeft de raaf ook last van hetzelfde probleem als waarmee roofvogels te kampen hebben: roof van eieren en jonge dieren. Zoals gezegd is er in jagerskringen sprake van een voortdurende en door de media (regionale kranten) vaak maar al te gretig overgenomen hetze tegen de kraaiachtigen. Daartegen wordt door de top van de jagersorganisaties zelf maar weinig weerwerk gegeven. De vraag rijst wat het effect op langere termijn zal zijn van de voorlichtingsbijeenkomsten, die ravendeskundigen zoals Thom Renssen, die na zijn pensioen bij het toenmalige Rijksinstituut voor Natuurbeheer (RIN) nog met het ravenproject is doorgegaan, van tijd tot tijd houden.

Mentaliteitsverandering

Een ander aspect is het verschijnsel dat het voor de raaf gunstig is wanneer er door het verkeer of door hoogspanningsleidingen veel slachtoffers zijn, wanneer er op groot wild wordt gejaagd en wanneer wilde zwijnen met dierlijk materiaal worden bijgevoerd. Dat zijn precies zaken waar wij als De Faunabescherming (en met ons een groot aantal andere natuurliefhebbers en -deskundigen) uitermate kritisch en bezorgd naar kijken. Maar we moeten ons realiseren dat ook zonder gevaarlijke hoogspanningsleidingen en wanneer wild minder wordt bijgevoerd en bejaagd, er dieren dood zullen blijven gaan. Met name door het uitbannen van de jacht in natuurgebieden zullen meer dieren een natuurlijke dood kunnen sterven en wordt het voedselaanbod voor dieren als de raaf vergroot. Een dier als de raaf is en blijft een hoogst nuttige aas- en afvaleter en wat de mens vooral niet moet doen is alle kadavers in de natuur zo snel mogelijk opruimen en daarmee aan de kringloop onttrekken. Populatieonderzoek in onder andere Sleeswijk-Holstein maakt duidelijk dat we niet bang hoeven te zijn voor een 'ravenplaag'. Wanneer de territoria zijn bezet, daalt het broedsucces en blijft de populatie stabiel. De raaf is een zeer intelligent dier met een groot aanpassingsvermogen, maar is - zoals de geschiedenis ons leert - toch ook kwetsbaar. Er zal nog het nodige moeten gebeuren op het gebied van de mentaliteitsverandering, met name bij jagers en boeren!

Literatuur

- Dudek, M., 2001. 'Von Raben und Wölfen - über eine hochentwickelte Allianz aus Vögel und Säuger', in *Charadrius* 37-3 (2001), pagina 123-126.
 - Grünkorn, T., 2001. 'Bestandsentwicklung des Kolkraaben (*Corvus corax*) in Schleswig-Holstein von 1991 bis 2000', in *Charadrius* 37-3 (2001), pagina 77-80.
 - Looft, 1973. geciteerd door Renssen, 1988.
 - Reichelt, B., 2001. 'Situation des Kolkraaben (*Corvus corax*) in Niedersachsen', in *Charadrius* 37-3 (2001), pagina 81-88.
 - Renssen, T.A., 1988. De herinstructie van de raaf (*Corvus corax*) in Nederland: een overzicht. RIN-rapport nummer 88-47, Leersum 1988.
 - Timmerman, A., 1973. 'Er vliegen Raven rond in Nederland', in *Het Vogeljaar* 21-6 (1973), pagina 513-516.
- Overige geraadpleegde literatuur**
- Bijlsma, R., et al., 2001. *Avifauna van Nederland - 2 (Algemene en schaarse vogels van Nederland)*, Haarlem/Utrecht 2001, pagina 421-423.
 - Jöbges, M., 2001. 'Wiederbesiedlung, Verbreitung und aktuelle Bestandssituation des Kolkraaben (*Corvus corax*) in Nordrhein-Westfalen', in *Charadrius* 37-3 (2001), pagina 91-101.
 - Maanen, W. van, 2001. 'Der Bruterfolg Niederländischer Kolkraaben (*Corvus corax*)', in *Charadrius* 37-3 (2001), pagina 107-108.
 - Renssen, T.A. & R.L. Vogel, 1993. 'Recente ontwikkelingen van de raaf (*Corvus corax*) in Nederland, in *Limosa* 66 (1993), pagina 107-116.
 - Renssen, T.A. & R.L. Vogel, 2001. 'Brutbestand-entwicklung und Verbreitung des Kolkraaben (*Corvus corax*) in den Niederlanden', in *Charadrius* 37-3 (2001), pagina 103-106.
 - Nummer 3 van de jaargang 2001 van het tijdschrift *Charadrius* (met de ondertitel: *Zeitschrift für Vogelkunde, Vogelschutz und Naturschutz in Nordrhein-Westfalen*) is in zijn geheel gewijd aan de raaf en bevat naast enkele hieronder genoemde artikelen ook bijdragen over de raaf in Saarland, Hessen, Niedersachsen en Baden-Württemberg. *Redactieadres*: Prof. Dr. Hans-Eckart Joachim, Sonnenweg 10, D-53229 Bonn.

Ministerie van L en V

Het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij heeft met ingang van 6 juni jl. haar naam gewijzigd in het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Het ministerie verklaart de naamswijziging uit de toevoeging van de Voedsel en Waren Autoriteit, VWA, de vroegere Keuringsdienst van Waren, aan LNV. Over de reden waarom men 'Visserij' uit de naam geschrapt heeft en en passant 'Natuurbeheer' ontdaan van 'beheer', wordt met geen woord gerept. Dat is voer voor speculaties en, zolang we nog niet preventief zijn geruimd, zijn we daar natuurlijk als de kippen bij.

Het weglaten van het woord 'Visserij' zou wellicht kunnen betekenen dat het belang van de Visserij voor de Nederlandse economie zo gering is geworden dat de vermelding ervan in de naam van een ministerie niet langer gerechtvaardigd is. Dat is echter niet zo waarschijnlijk, want vanuit de hoek van de Visserij hebben we nog geen enkele wanklank gehoord. En als er één groep in onze samenleving is die bij de kleinste verandering in hun nadeel boven in het kraaiennest zit, dan zijn het onze vissers wel. Het moet dus iets anders zijn en het lijkt dan ook aannemelijker dat de term 'visserij' geschrapt is om de vissers voortaan helemaal hun gang te kunnen laten gaan. Met andere woorden, de opheffing van een autoriteit die erop toe zou kunnen zien dat de regels worden nageleefd. Wat overigens niet wil zeggen dat dat door het huidige ministerie mét 'Visserij' in zijn naam wél gebeurt. De zeevisserij kan eigenlijk al jaren allerlei soorten vis die op de rand van uitsterven zijn gebracht gewoon blijven vangen. De boomkorvisserij kan gewoon doorgaan met haar destructieve vangstmethode voor platvissen en schelpdiervissers wordt geen strobreed in de weg gelegd om ook de laatste schelp van de zeebodem te slurpen. Nog een paar jaar en dan valt er niets anders meer te vangen dan een gezonken tanker of een met olie besmeurde eend. Maar om dat nu in de naam van een ministerie op te nemen...

Het vervangen van 'visserij' door 'voedselkwaliteit' is zoals gezegd het gevolg van het verplaatsen van de VWA. Ook daar is het nodige op aan te merken. Het is namelijk tegen eerder gemaakte afspraken in door het kabinet besloten. Afsproken was juist dat deze dienst onder de hoede van het ministerie van Volksgezondheid zou blijven. Dat is ook logisch, want het gaat om voedsel en het toezicht op de kwaliteit uit oogpunt van volksgezondheid. Het onderbrengen van deze dienst bij LNV komt erop neer dat de producent van het voedsel (de landbouw) zichzelf gaat controleren! Dat is nog eens belangenverstrengeling.

En dan is er nog het afkorten van de tweede peiler van het ministerie van LNV van 'Natuurbeheer' tot 'Natuur'. Daarvan kun je je afvragen of er niet gewoon een ambtenaar heeft zitten slapen en 'beheer' eenvoudigweg vergeten is bij het laten drukken van het nieuwe briefpapier. Een veel diepere betekenis kan deze wijziging niet hebben want anders zou er wel meer nadruk op zijn gelegd. Dat men 'natuur' in de naam heeft laten staan zal waarschijnlijk alleen maar zijn gebeurd om de N in LNV te houden. Want hoewel ermee wordt gesuggereerd dat er binnen het ministerie over natuur wordt nagedacht, hebben we daar zo onze twijfels over. Ja, natuur als economische factor, als schadepost voor de landbouw. Maar natuurbescherming is nog steeds een vies woord binnen LNV. En onder het kabinet Balkenende zal het alleen maar viezer worden. Daarom hebben we een betere oplossing voor de naamsverandering van het ministerie. Waarom niet gewoon ministerie van L en V? Niemand hoort het verschil. En sterker nog, niemand merkt het verschil.

Gerard Ellenbroek

Ingezonden brief

Geachte Faunabescherming,

Wij zouden u gaarne het volgende willen voorleggen, De boeren in de polder (*ergens in het Noorden van ons land, red.*) hebben dit voorjaar voor het eerst met het plan 'Nederland Gruttoland' meegedaan. U wel bekend dachten wij. Een prima plan, waar goed over is nagedacht en waar vooral de nadruk ligt op het behoud van de kuikens. Waar wij echter grote bezwaren tegen hebben is het onderzoek dat erbij hoort. Daar gaan je haren werkelijk recht van overeind staan. Men vangt namelijk de broedende grutto's met een net van het nest. Vervolgens knipt men het achtereind van de vogel kaal en plakt daar een zender met antenne op. Daarna laat men de doodsbange vogel weer los.

Wij hebben dit stiekem van achter een hek gevolgd. Wij waren benieuwd of, zodra de vangers weg waren, de gezenderde vogels ook weer naar het nest zouden terugkeren. In de acht of negen keer dat wij dit gevolgd hebben bleek dit niet het geval te zijn! De vogels hebben de nesten daarna verlaten. Maar ondertussen ging men rustig dooi met het flappen (*vangen met een net, red.*) van de vogels.

Toen hebben wij ze daar maar eens op aangesproken. Wij zeiden dat wij van zes nesten zeker wisten dat die als gevolg van het flappen waren verlaten. Ze gaven toe dat dit bij drie nesten inderdaad het geval was geweest, maar dat er met de andere nesten toch iets anders aan de hand moet zijn geweest. Ze kwamen met allerlei vreemde argumenten en leugens over predatie. Dat wilt u niet horen. Er werd ons ook te verstaan gegeven dat dit beslist niet naar buiten mocht komen. Maar ondertussen hadden wij al circa twintig nesten met verlaten eieren geconstateerd! Toen wij vroegen waar dit nutteloze onderzoek voor diende zeiden ze dat het een geldkwestie was, omdat de geldschieter van dit plan zo'n onderzoek eiste. Dit lijkt ons toch zeer onwaarschijnlijk. Maar goed, dit onderzoek had tot doel om te zien waar de ouderparen met jongen heen trekken. Wij zeiden dat wij hen dat na veertig jaar nazorg wel konden vertellen en dat zij dat ook prima konden waarnemen zonder de vogels te zenderen. Zij zeiden dat ze dat wel wisten maar dat ze keiharde bewijzen moesten hebben. Nou, die hebben ze niet gekregen, want het onderzoek is totaal mislukt. Met alle gevolgen van dien. Een schande. Er gaan miljoenen euro's in dit plan om waarvan het grootste deel door dit nutteloze onderzoek wordt opgeslokt. Pure zakkenvullerij. Nu willen wij het volgende graag van u weten. Mag dit allemaal zomaar. Hoeven die onderzoeksbureau's zich niet aan strenge regels of wetten te houden. En controle is er ook niet. Men doet maar wat. Even een voorbeeld. Men mag in het voorjaar geen bomen kappen, want er zou eens een nestje in kunnen zitten. Daar voorziet de Flora- en faunawet wel in. Maar mag men dan wel broedende grutto's van het nest vangen, die daarna van de schrik en de angst nooit meer bij het nest terugkeren? Er is ons altijd geleerd om geen broedende vogels te verjagen. Dat was een doodzonde.

Wij zouden zeer dankbaar zijn als u ons hier een antwoord op zou kunnen geven. Of misschien kunt u tegen deze misstanden iets ondernemen. Dit is toch pure dierkwellling. En iedereen spreekt schande van deze praktijken die tot niets leiden.

Een verontruste vogelbeschermer (naam en adres bij de redactie bekend)

Beste vogelbeschermer,

Goed dat u ons heeft geschreven. Het gebeurt niet zo vaak dat wij brieven in Argus opnemen, maar in dit geval willen daarop graag een uitzondering maken. Omdat het van het grootste belang is dat onderzoek in volledige openbaarheid wordt uitgevoerd. Alleen dan zijn de uitkomsten voor iedereen controleerbaar en heeft het wetenschappelijke waarde. Het verslag van de gebeurtenissen is zo geschreven dat geen zinnig mens zal twifelen aan de oprechtheid ervan. Uw verontwaardiging is terecht en wij delen die. Veel meer kunnen we er op dit moment ook niet aan doen, de onderzoekers hadden ongetwijfeld de juiste vergunning om deze ingrepen te verrichten. Al eerde hebben wij ons wantrouwen uitgesproken over de manier waarop het predatieonderzoek aan weidevogels wordt uitgevoerd. Wij achten sommige groepen medewerkers aan het onderzoek veel te betrokken en veel te ondeskundig om aan een wetenschappelijk verantwoord onderzoek mee te werken. Bovendien suggereert het dat er een belangrijk predatieprobleem is en dat leidt af van de werkelijk belangrijke oorzaken van achteruitgang van de weidevogels, zoals de intensivering van de landbouw. Zelfs als predatie een belangrijke oorzaak van de achteruitgang zou zijn, is het tenminste een natuurlijke oorzaak. Waartegen de soorten zich zelf zullen moeten leren beschermen. De lapmiddelen die de mens kan inbrengen blijken steeds gedoemd te mislukken. Het is slechts symptoombestrijding.

Als het in bredere kring bekend worden van uw ervaringen leidt tot een zorgvuldiger manier van werken in de toekomst, heeft uw brief zijn nut bewezen.

Met vriendelijke groet,

Harm Niesen

De Provinciale Zeeuwse Courant constateerde begin april een probleem op Tholen: fazanten beschadigden een aantal auto's op een bedrijfsterrein. Een fazantenhaan werd aangewezen als de hoofdschuldige. Hij zou het terrein zien als zijn territorium. De oplossing voor het probleem zou zijn, volgens Han van Vossen van de wild-beheereenheid Tholen/Sint Philipsland, om de haan weg te schieten...

Mijn probleem met de jachtjongens uit Zeeland is dat ze het probleem zelf hebben gecreëerd door het jarenlang (illegaal) uit zetten van fazanten. Je vraagt je af wie de € 800,- schade moet gaan betalen.

In het Eindhovens Dagblad van 29 februari stond een ingezonden artikel van ex-jager J. Knijpers, voormalig bestuurslid van de KNJV en voormalig voorzitter van het Jachtplatform Deurne. Hij zegt dat hij het helemaal heeft gehad met de jacht. Hieronder enkele citaten uit zijn ingezonden stuk.

Knijpers schrijft: 'Onlangs kwamen in deze krant ook nog eens twee Maarheezer jagers aan het woord. Uit alles zou moeten blijken hoe "goed en onmisbaar" jagers in de natuur zouden zijn. Wie de artikeltjes leest, kan nauwelijks geloven dat hier volwassen mensen aan het woord zijn. De verhaaltjes zijn niet meer dan ecologische wartaal. Wildbeheereenheden zijn nu eenmaal niets anders dan jachtverenigingen, onder een andere naam. En bij jagers staat nu eenmaal het jagen voorop. Jagen is het doel, niet een middel tot. Hiervoor moet en zal alles wijken. Natuurlijke concurrenten dienen te worden gedecimeerd dan wel te worden uitgeroeid, waardoor de eigen jachtbuit alleen maar groter wordt'. En met

betrekking tot hun liefde voor de natuur zegt Kuijpers over de jagers: 'Uit onderzoek is gebleken dat meer dan vijftien procent van de jagers die zichzelf "wild-beheerder" noemen, de pijp aan Maarten zou geven als ze hun jachtgeweer ('beheers-instrument') zouden moeten inleveren. Ziehier de ware aard van deze jagersdubs'.

Maar Kuijpers heeft nog meer te melden: 'Onder de noemer van wildbeheer worden alleen maar jachtactiviteiten uitgevoerd, al dan niet illegaal! Het aanleggen van voersloten voor het afschieten van wilde eenden, het nog steeds massaal illegaal uitzetten van fazanten, alsmede het toch blijven jagen, ondanks de dramatische slechte wildstand in onze contreien. Dit zijn de hoofdmoten van wildbeheer, om over de eerlijkheid van reewildtellingen nog maar te zwijgen'.

Een prachtig stuk, dat een goede kijk geeft in de keuken van jagend Nederland. Als de Heer Kuijpers nog meer te melden heeft over zijn inmiddels ex-jachtvrienden, dan houd ik mij graag aanbevolen. Mijn telefoonnummer vindt u onderaan deze pagina.

Loco-burgemeester Tjeu Corbey van Thorn greep de extra kans die hem tijdens de vogelpest werd geboden om zijn hobby-jacht nog eens even lekker uit te oefenen met beide handen aan. In opdracht hun de eigenaar schoot hij zes pauwen dood. Het argument van de eigenaar was dat hij de dieren niet te pakken kon krijgen en daardoor niet kon voldoen aan de plicht om de vogels op te hokken.

Het Hulpcentrum voor Wilde Dieren in Limbricht heeft inmiddels aangifte gedaan van de overtreding van de Loco.

Deze kan echter weer een nieuwe soort op zijn jachtbuitlijstje bijschrijven. Zullen zijn collega-jagers hier nu ook jaloers op zijn?

In Neede in de Achterhoek, waar al jaren een strijd gaande is over roeken, hebben tegenstanders het recht in eigen hand genomen. Zeker tien roeken zijn in de afgelopen maanden vergiftigd.

Het zal u ongetwijfeld zijn opgevallen dat vrijwel altijd, wanneer er doodgebeten huisdieren zoals schapen, kippen of eenden worden gevonden, vossen de schuld krijgen. Dat dit vaak niet terecht is, blijkt wanneer de werkelijke daders op heterdaad kunnen worden betrapt. In veel gevallen blijken het dan (loslopende) honden te zijn! Zo meldde dagblad Trouw op 24 april 2003: 'Honden bijten achttien lammetjes dood. De dieren zouden eerder ook al kippen, eenden en ganzen hebben gedood'. De Provinciale Zeeuwse Courant van 13 maart 2003 schreef onder de kop 'Hert dood': 'Het damhert was door

een hond opgejaagd en tegen het prikkeldraad gerend, waardoor het zwaar gewond was geraakt. Het dier overleed enige tijd later aan zijn verwondingen'. Tot slot meldde de Amstelgids van 3 april 2003 in een artikeltje over 'Zwanenleed' het volgende: 'In de vroege ochtend zijn twee zwanen op beestachtige wijze om het leven gekomen. Volgens een ooggetuige hadden twee grote honden de zwanen opgejaagd, in het nauw gedreven en vervolgens doodgebeten'.

Als u informatie heeft voor deze rubriek of wilt reageren, kunt u e-mailen naar de redactie van Argus (zie colofon) of schrijven naar Harry Voss, Olieslagershorst 103, 7328 NM Apeldoorn. Bellen mag natuurlijk ook: (055) 534 45 50.

Tijdens een inspectie door onze waarnemers bij 'Cartouche' werd een enorme hoeveelheid graan aangetroffen. Jaarlijks worden honderden kilo's hiervan in het nabijgelegen Speulderbos gestrooid op voerplekken om onder andere wilde zwijnen en reeën te lokken (foto: DF).

Dubbel zien

Het is niet zo moeilijk, de laatste tijd, om jagers aan het woord te horen in de media. Gesteund door het inmiddels demissionaire kabinet, wordt iedere gelegenheid te baat genomen om de beschermende maatregelen die voortvloeiden uit de Flora- en faunawet teruggedraaid te krijgen. Uit alle hoeken en gaten komen de jammerkreten dat graslanden worden verwoest door ganzen en zwanen, pluim- en ander vee massaal wordt afgeslacht door vossen, reeën het voortbestaan van de fruitsector bedreigen en alsof dat allemaal niet erg genoeg is, ook nog het voortbestaan van onze weidevogels wordt bedreigd door de sterk in aantal toegenomen vossen en kraaien. Dit nummer van Argus informeert u daar uitgebreid over. Intussen gaan de jagers in het veld gewoon hun gang, alsof er niets is veranderd. En zo gebeurde het dat een journalist van het Leidsch Dagblad op stap ging met een viertal jagers in de Elsgaesterpolder bij Voorhout en daar uitvoerig over berichtte.

Op de foto staan ze afgebeeld met het geweer onder de arm, drie man staand, de derde gehurkt, op een knie knielend bij zes dode hazen. *'De buit van een ochtendje jagen'* luidt het bijschrift. De leider van het groepje jagers, de heer Schermer Voest blijkt *'gewend te zijn aan de dood'* omdat hij volgens eigen zeggen werkt in het VU Medisch Centrum (op de administratie). *'Ik voel me echt geen moordenaar, zoals ik nog wel eens te horen krijg. Meer een soort natuurbeheerder, die ervoor zorgt dat het evenwicht bewaard blijft. Ik ontzie dieren in nood, hang nestkastjes op, help dieren in*

de winter bijvoeren. Mensen begrijpen dat vaak niet. Dat ik van de natuur en ook van dieren houd en ze toch schiet'. Nee, meneer Schermer Voest, gek hè, dat mensen dat niet begrijpen? Ik begrijp het ook niet. Ik denk dat jagers alleen maar van zich zelf houden en ik zal uitleggen waarom. Als je echt van iets houdt, zul je er alles aan doen om het te beschermen, om het te behouden, zonder dat je er zelf beter van wordt. Als je van de natuur houdt, vang je geen vogeltjes om ze thuis in een kooi te zetten, graaf je geen orchidee uit om die bij je huis in de tuin te zetten en schiet je al helemaal geen dieren dood! Dat valt niet met elkaar te rijmen, hoe goed een jager ook zijn best doet, hij valt telkens door de mand. Zo ook meneer Schermer Voest. 'We schieten echt niet alles af'. Als reden daarvoor zou je iets verwachten als: 'We schieten alleen maar dieren af als er te veel van zijn', of 'We schieten alleen die dieren af waar de boeren schade van hebben'. Maar nee, de werkelijke reden van het niet af schieten van alle dieren is minder onbaatzuchtig 'Dan zouden we straks niets meer hebben. We denken wel degelijk om de nakomelingen'. Eigenbelang dus. Uitsluitend eigenbelang. Jagers plegen zich niet af te vragen wat voor schade ze toebrengen aan het plezier dat andere mensen beleven aan de natuur. Zonder jagers zouden in het wild levende dieren veel gemakkelijker te benaderen zijn. Hoeveel méér mensen

zouden er niet kunnen genieten van het zien van een ree, een haas of een andere dier dat zich nu schuw schuil houdt uit angst voor een kogel?

Zaken als het ophangen van een nestkastje of *'het ontzien van dieren in nood'* (iets waar ik me overigens weinig bij kan voorstellen) compenseren op geen enkele manier de schade die de jager in de natuur aanricht. De gemiddelde jager heeft overigens totaal geen verstand van de natuur. Met nietszeggende kreten als *'het evenwicht in de natuur is verstoord', 'er zijn geen roofdieren meer en dus moeten wij hun taak overnemen'* of *'er zijn te veel vossen, hazen, kraaien, eksters, reeën, enzovoort'*, proberen ze hun hobby aan het grote publiek te verkopen. Het kost weinig moeite om daar doorheen te prikken. Voor al hun beweringen is geen enkele

wetenschappelijke onderbouwing. Zelfs aan de meest elementaire feiten, namelijk betrouwbare tellingen van de aantallen dieren, ontbreekt het. En dat blijkt ook niet zo vreemd te zijn. Als Schermer Voest en zijn kompanen het jachtveld verlaten, hebben ze zes hazen geschoten. *'Het valt nog wel mee hè, zes hazen op de tweëndertig die we hebben gezien?'* oppert Schermer Voest. Zijn makkers vragen hem smalend of er iets aan zijn gezichtsvermogen mankeert. Zij hebben nog niet de helft van dat aantal gezien. Het is voor de VU en haar patiënten te hopen dat Schermer Voest wat zorgvuldiger omgaat met de administratie van het ziekenhuis.

Het vliegend hert

De grootste, meest zeldzame en strengst beschermde keversoort in Nederland is het vliegend hert. Een mysterieus dier dat leeft in strompen rottend hout van (uitsluitend) de inlandse eik. Het vliegend hert kent een cyclus van zeven jaar en laat zich vrijwel alleen zien in juli op warme dagen.

In Nederland zijn nog maar enkele vindplaatsen. De exacte locaties worden angstvallig geheim gehouden uit angst voor stropers. Algemeen wordt aangenomen dat er nog maar drie tot vijf leefgebieden zijn waar het vliegend hert gedijt, waarvan twee in de buurt van Hoog Soeren en Vierhouten. Oorzaak van de achteruitgang is het feit dat er nauwelijks eiken-hakhout wordt aangeplant (de rottende strompen na de kap zijn noodzakelijk voor het vliegend hert om te overleven) en dat wilde zwijnen in de leefgebieden de larven van het vliegend hert uit de grond wroeten en oppeuzelen. Uitbreidingsplannen van bijvoorbeeld campings en woonwijken in de leefgebieden zijn uitgesloten op grond van Europese beschermingsverdragen. Enkele jaren geleden fuseerden drie Japanse banken tot de grootste bank ter wereld. Om dat te vieren kocht één van de Japanse bankiers zo'n zeldzaam vliegend hert in de wakuwakuwinkel en betaalde daar maar liefst fl. 180.000,- voor! Een dun gouden kettinkje moest ervoor zorgen dat het kapitale diertje niet weg zou vliegen tijdens de fotosessie.

Het is zorgwekkend dat ons grootste en meest zeldzame insect totaal geen bescherming krijgt in ons land. Veel natuur-liefhebbers dromen ervan nog eens een vliegend hert in levenden lijve te kunnen aanschouwen en op de Veluwe wordt er achteloos omgegaan met de laatste populaties. Voeg daarbij het onbeholpen gedrag van het vliegend hert zelf en het zal duidelijk zijn dat de kans op overleven minimaal geacht moet worden zonder speciale beschermingsmaatregelen. Zo zouden omgewaaide eiken in het leefgebied van het vliegend hert niet als kachelhout verkocht moeten worden, zoals nu het geval is, maar ingegraven moeten worden direct bij de vindplaats. Bovendien zouden asfaltwegen waarop de vliegende herten bij wijze van zonnecollectoren plaatsnemen in de avond afgesloten moeten worden op vergelijkbare wijze als nu met de paddentrek gebeurt. En tenslotte zouden de leefgebieden van het vliegend hert gekoesterd moeten worden en geen locaties voor campings of andere uitbreidingsplannen moeten zijn.

De Faunabescherming heeft onlangs het voortouw genomen om een uitbreidingsplan van een camping in Vierhouten aan te vechten teneinde het vliegend hert eindelijk bescherming te bieden. De Europese Commissie die Nederland recent op de vingers tikte vanwege het feit dat Nederland de Habitatrictlijn onvoldoende serieus neemt bij de bescherming van korenwolven, zal ook in geval van het vliegend hert zeer waarschijnlijk het intercommunautair belang van de vliegende herten populatie op de Veluwe benadrukken. Het zou geweldig zijn wanneer ook provincie- en gemeentebestuurders zich van dit belang bewust zouden zijn waarmee een lange rechtsgang vermeden zou kunnen worden. Het overleven van deze 'dinosaurius van de 21e eeuw' is in ons aller belang, het vliegend hert moet gered worden!

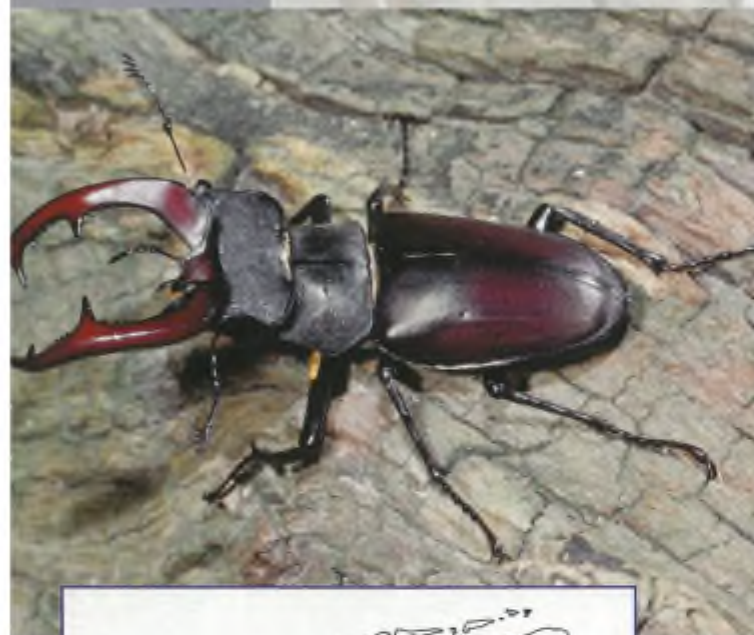

Het vliegend hert te Vierhouten (foto: DF).

Niko Koffeman

Hulp gevraagd

Actie voor het vliegend hert

Het vliegend hert komt voor in loofbossen of houtwallen en is vooral te vinden in de reliëf rijke delen van Nederland.

In het eerste nummer van Argus van 2003 wordt terecht vermeld dat het vliegend hert een betere bescherming nodig heeft. Toevallig zijn zowel provincie Gelderland als provincie Utrecht dit jaar begonnen met het beter beschermen van de soort. Ze werden voorgedaan door de provincie Overijssel waar het Overijssels landschap in 2001 begon met het actief beschermen van populaties. Probleem bij het beter beschermen van de soort is dat vaak weinig informatie beschikbaar is over waar de soort precies voorkomt. Ondanks zijn grote formaat en het opvallende gewei van het mannetje vallen de kevers helemaal niet op. Vaak zitten ze vrij stil tegen een boom en zelfs een oplettende wandelaar kan er dan makkelijk voorbij lopen. Daarnaast is het zo dat de soort vaak in hele lage aantallen voorkomt. Dit maakt dat het gericht inventariseren tijdrovend is. Om toch meer informatie te krijgen over de verspreiding is natuurmuseum Naturalis samen met de provincies Utrecht en Gelderland begonnen met het verzamelen van zoveel mogelijk waarnemingen. Iedereen die de soort ooit een keer heeft waargenomen wordt dan ook verzocht deze waarneming door te geven.

Het vliegend hert is in Nederland vooral aangetroffen in gebieden met reliëf. Zo is de soort vooral bekend van Limburg, het Rijk van Nijmegen, de Veluwe en enkele verspreid liggende plaatsen in Oost-Nederland (zie kaart). Vroeger was de soort wijder verspreid en kwam onder andere ook voor in Drenthe en Noord-Brabant. De larven van het vliegend hert leven van dood hout dat door witrotschimmel is aangetast. Waarschijnlijk komt de achteruitgang van de soort vooral door het nette bosbeheer waardoor er veel minder dood hout voorhanden was.

Tegenwoordig laten beheerders dood hout weer liggen. Een aantal kevers en zweefvliegen gaat hierdoor weer vooruit maar het is nog onduidelijk of dit ook voor het vliegend hert geldt. Projecten in Duitsland hebben aangetoond dat het goed mogelijk is om de soort met gerichte maatregelen te helpen. Zo kunnen er zogenaamde 'hertenstoven' worden aangelegd waarbij eikenhout half wordt ingegraven om zo biotoop voor de larven te creëren.

Wie het vliegend hert wil gaan zoeken kan dat het beste doen door loofbomen (vooral eiken) af te zoeken naar plekken waar de boom op de stam bloedt. Vaak zijn deze plekken door het vocht iets donkerder van kleur. Het vocht van de bomen wordt opgenomen door het vliegend hert en daardoor zijn deze dieren relatief vaak op deze plekken aan te treffen. De beste periode om ze aan te treffen is van eind juni tot midden augustus.

Iedereen die waarnemingen doorgeeft wordt verzocht de volgende zaken door te geven: een korte beschrijving van het dier, de locatie (zo nauwkeurig mogelijk) en de datum.

Daarnaast is informatie over het gedrag van belang: zat het exemplaar op de grond of op een boom, vloog het dier rond.

Ook oudere waarnemingen of waarnemingen van andere provincies zijn van belang. Waarnemingen kunnen per e-mail (eis@naturalis.nl) of per post gestuurd worden naar: *EIS-Nederland, Postbus 9517, 2300 RA Leiden* of naar de redactie van Argus (zie colofon op pagina 3).

De mannetjes van het vliegend hert zijn te herkennen aan hun formaat, hun 'gewei' en de roodbruine dekschilden op het achterlijf (Foto: René Krekels).